

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟΝ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ

ΜΕΤΑ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΥΤΟΥ

Υ Π Ο

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α. ΔΡΙΤΣΑ, Θεολόγου

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Τερτυλλιανοῦ (155-220 μ.Χ.) κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν γραμματείαν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἐζήσεν καὶ ἔδρασεν εἰς ἐποχὴν λίαν κρίσιμον διὰ τὸν Χριστιανισμόν. Μετ' ἄλλων πεπαιδευμένων Χριστιανῶν ἠγωνίσθη μετὰ πρωτοφανοῦς ζήλου, πίστεως καὶ μεθοδικῆς ἐπιχειρηματολογίας κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς νέας θρησκείας. Τὰ πλείονα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ στρέφονται κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὅστις, ἐν ἀκμῇ ᾧν τότε, ἠπέλκει αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας του.

Ὁ Τερτυλλιανὸς ἦτο βαθὺς γνώστης τῆς φιλοσοφίας, τοῦ δικαίου, τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας¹. Θεωρεῖται ὡς ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἰδρυτὴς τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας². Ὑπὸ διαφόρων κατὰ καιροὺς ἐρευνητῶν ἔχουν μελετηθῆ τὰ προβλήματα, τὰ σχετιζόμενα α) πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς νομικῆς παιδεύσεως ἐπὶ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων του³, β) πρὸς τὸ φιλοσοφικὸν ὑπόστρωμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ⁴, γ) πρὸς τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῶν ἔργων του⁵ καὶ δ) πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρητορικῆς ἐπ' αὐτοῦ.

1. J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Église*, Paris 1956, II, 294.

2. Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήναι 1948, σ. 117. J. Quasten, *ἑ.ἀ.*, σ. 297. Chr. Mohrmann, *Guelques observations sur l'originalité de la littérature latine chrétienne*, ἐν *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, 4 (1950), σ. 153 κ.έ., ΘΗΕ 11, 712.

3. A. Harnack, *Dogmengeschichte*, μεταφρασθὲν ἀγγλιστὶ ὑπὸ N. Buchanan (Little, Brown, Boston, 1898), IV 121, σημ. 3. A. Beck, *Römischet Recht bei Tertullian und Cyprian*, (Max Niemeyer, Halle, 1930). J. K. Stirnimann, *Die Praescriptio Tertullians im Lichte des römischen Rechtes und der Theologie*, Freiburg 1949.

4. D. E. Roberts, *The Theology of Tertullian*, Epworth, London 1924. C. Schortt, *The influence of philosophy on the Mind of Tertullian*, E. Stock, London 1933. M. Spanneut, *Le stoïcisme des Pères de l'Église; de Clement de Rome à Clement d'Alexandrie*, Edition du Seuil, Paris 1957.

5. T. P. O'Malley, *Tertullian and the Bible*, Utrecht 1967, σ. 4-37.

Ἡ ἐπισταμένη μελέτη καὶ φιλολογικὴ ἀνάλυσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Τ. ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οὗτος ἦτο κάτοχος εὐρείας παιδείας, περιλαμβανούσης καὶ τὴν ρητορικὴν. Ἔζησεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν αὕτη ἐκυριαρχεῖ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀποτελοῦσα σημαντικὸν στάδιον τῆς μορφώσεως⁶. Ἔζη μὲν, ὡς ὁ Εἰρηναῖος, ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐξέφραζε ταύτην, ἀλλὰ συγχρόνως ἔζη καὶ εἰς τὸν φιλοσοφικὸν - ρητορικὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς του⁷.

Διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ρητορικὴν κατάρτισιν τοῦ Τ. ὁ Λακτάντιος ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Septimius quoque Tertullianus fuit omnigenere litterarum peritus sed in eloquendo parum facilis, et minus comptus, et multum obscurus fuit»⁸. Ὁ Ἱερώνυμος ἐξ ἄλλου γράφει σχετικῶς: «Tertullianus creber est in sententiis, sed difficilis in loquendo»⁹. Ἀλλαχοῦ δὲ ἐρωτᾷ μετ' ἐκπλήξεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος: «Quid Tertulliano eruditius, quid acutius? Apologeticus ejus et Contra Gentes libri, cunctam saeculi obtinent disciplinam»¹⁰.

Κατὰ τὸν Sider ἢ ὑπὸ τοῦ Τ. ἐσκεμμένη ἐφαρμογὴ τῆς κλασσικῆς ἀρχῆς τῆς συμμετρικῆς συνθέσεως ἀποκαλύπτει μίαν νέαν ἀποψιν τῆς βαθείας ἐπιδράσεως τῆς κλασσικῆς φιλολογικῆς κληρονομίας ἐπ' αὐτοῦ καὶ στηρίζει τὴν ἀποψιν ὅτι, ἂν καὶ χριστιανὸς ὁ Τ., εὔρεν ἐκφάνσεις τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας οὗτος ἠδύνατο νὰ ἀξιοποιήσῃ καὶ νὰ καλλιεργήσῃ¹¹. Ἔχει γίνεαι δεκτὸν, ὅτι ὁ Τ. ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρητορικῆς εἰς μεγάλον βαθ-

R. Braun, *Deus christianorum. Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*. P.U.F., Paris 1962. G. Thörel, *Studia Tertulliana, ἐν Vigil Christ. IV* (1950), 212. J. Moingt, *Théologie trinitaire de Tertullien*, Paris 1966.

6. H. Marrou, *A history of Education in Antiquity*, (transl. by G. Lamb, 3rd ed.), London 1956, σσ. 194, 265, 283.

7. Πρβλ. R.M. Grant, *Irenaeus and hellenistic culture*, ἐν *Vigil Christ. XXI* (1967), σ. 158.

8. «Ὁ Σέπτμιος ὡσαύτως Τερτυλλιανὸς ὑπῆρξεν ἐξ ὀλοκλήρου ἐμπειρὸς τῶν γραμμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν εὐγλωττίαν ὑπῆρξεν ὀλίγον εὐκόλος καὶ ὀλιγώτερον κομψὸς καὶ πολὺ σκοτεινός». Λακτάντιου, *Div. Inst. lib. V, c. I, PL 6*, 551.

9. «Ὁ Τ. εἶναι πυκνὸς εἰς τὰς σκέψεις, ἀλλὰ δύσκολος εἰς τὴν ὁμιλίαν». Ἱερωνύμου, *Epist. LVIII, 10, PL 22*, 585.

10. «Τίς πολυμαθέστερος τοῦ Τ., τίς δξυνούστερος; Ὁ Ἀπολογητικὸς αὐτοῦ καὶ τὰ βιβλία κατὰ τῶν Ἑθνῶν ἄπασαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐποχῆς του περιέχουν». Ἱερωνύμου, *Epist. LXX, 5, LL 22*, 668. Πρβλ. καὶ *Epist. LXXXIV, 2, PL 22*, 744: «Eibeatus Cyprianus Tertulliano magistro utitur, ut eius scripta probant» (= καὶ ὁ μακάριος Κυπριανὸς χρησιμοποιοεῖ τὸν Τ. ὡς διδάσκαλον, καθὼς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀποδεικνύουν), Πρβλ. Β. Στεφανίδου, *ἐ.ἀ.*, σ. 117.

11. R. D. Sider, *Symmetrical composition in Tertullian*, ἐν *J. T. S. XXIV*, 2, Oct. 1973, 422.

μόν, μὴ περιοριζομένην εἰς τὴν ἀπλὴν διακόσμησιν τοῦ ὕφους¹². Τὸ συμπέρασμα σχετικῆς ἐρεύνης τοῦ E. Norden εἶναι, ὅτι ὁ T. ἔγραψεν εἰς τὸ «νέον ὄψος» μᾶλλον παρὰ εἰς τὸ ἀρχαϊκόν, ἀποδείξας τὴν συνέχειαν τῆς ρητορικῆς παραδόσεως, ἀρχομένης ἀπὸ τὸν Γοργίαν¹³. Ἐξ ἄλλου ὁ εἰδικῶς μὲ τὸ γλωσσικὸν πρόβλημα τοῦ T. ἀσχοληθεὶς H. Hoppe ἐκφράζει τὴν ἀποψιν, ὅτι τὸ ὄψος αὐτοῦ εἶναι πλουσίως διηγησιακόν ὑπὸ τῶν ἰδιοτήτων τῆς «ἀσιατικῆς» ρητορικῆς τέχνης¹⁴.

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι καὶ πολλοὶ σύγχρονοι πρὸς τὸν T. «Ἕλληνες ἢ ἑλληνιστὶ γράψαντες χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἠκολούθησαν τὰ πρότυπα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τέχνης ταύτης¹⁵. Ὑπὸ τινων διατυποῦται ἡ ἀποψις, ὅτι ὁ T. ἐδέχθη βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐκ μέρους τοῦ Μελιτωνος, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναγνώσει τὰ ἔργα¹⁶. Τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου, τονίζει ὁ Sider, εἶναι μεγάλου ἐνδιαφέροντος διὰ τὰς θεολογικὰς πραγματείας καὶ δὴ ὅταν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν εἰς ποίαν ἔκτασιν ἡ τέχνη τονίζει, διευκρινίζει, διαφωτίζει τὴν Θεολογίαν¹⁷. Ὁρθὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἀποψις τοῦ R. Grant, ὅτι ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ Θεολογία δὲν δύνανται εὐκόλως νὰ διαχωρισθοῦν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων· εἰς αὐτά, λέγει, δὲν ὑποτάσσεται ἡ Θεολογία εἰς τὴν ρητορικὴν, ἀλλ' ἀντιθέτως διὰ τῆς ρητορικῆς ἐκφράζεται ἡ Θεολογία¹⁸. Ἡ συγγραφικὴ μέθοδος τοῦ T. γενικῶς ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀποψιν ταύτην, ὡς θὰ δειχθῆ κατωτέρω.

Τὸ ὄψος, ἡ συγκρότησις καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ

12. F. H. Colson, Two Examples of Literary and Rhetorical Criticism in the Fathers, J.T.S., XXV (1924) καὶ δὴ σ. 364-377.

13. E. Norden, Die antike Kunstprosa von VI Jahrhundert v. Chr. bis die Zeit der Renaissance, II, 2nd ed., Leipzig and Berlin, 1909, pp. 606-615. Πρβλ. ἐν Sources Chretiennes, τ. 173, Paris 1971 καὶ δὴ σ. 25.

14. H. Hoppe, Syntax und Stil des Tertullian, Leipzig 1903, pp. 9-10, 146-193. Πρβλ. F. A. Demmel, Die Neubildungen auf —antia und —entia bei Tertullian, Zürich 1944, ἐν Vig. Chr. 1 (1947), σ. 254. H. Hagendahl, Latin classics and the Fathers, Göteborg 1958. J. Quasten, ἑ.δ., σ. 296. F. Memoli, Influssi della scuola asiatica... nelle prose di Tertulliano, ἐν Aevum XL (1966), 1-34. K. Μητσάκη, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, τ. Α', Θεσ/κη 1971, σ. 121.

15. π.χ. Ἰγνάντιος, Μελιτων ὁ Σάρδεων (πρβλ. A. Wifstrand, The homily of Melito on the Passion, ἐν Vig. Chr. II (1948), σ. 201-2 κ.έ.), Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας (πρβλ. R. M. Grant, Scripture, Rhetoric and Theology in Theophilus, ἐν Vig. Chr. XIII (1959), 33-45), Εἰρηναῖος (πρβλ. ἡμέτερον, Ἡ συγγραφικὴ μέθοδος τοῦ Εἰρηναίου, ἐν Θεολογία, τ. ΜΣΤ, 1975, II, σσ. 338-347) κ.έ.

16. Ἰδὲ R. Cantalamessa, La cristologia di Tertulliano, Paradossis XVIII, Freiburg 1962.

17. R. Sider, Structure and design in the «De resurrectione Mortuorum» of Tertullian, ἐν Vig. Chr. XXIII (1969), 177.

18. R. M. Grant, Scripture..., σ. 37.

Τ. ἀποδεικνύουν τὴν δξύνουαν καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ. Εἶναι συγγραφεὺς μὲ ὕφος λίαν προσωπικόν, ζωηρόν. Γνωρίζει καλῶς καὶ χρησιμοποιεῖ ἀφθόνως τὰ ρητορικὰ σχήματα, τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ρητόρων¹⁹. Εἶναι, ἐπίσης, κάτοχος τῆς τεχνικῆς τῶν δικανικῶν λόγων, δεδομένου ὅτι ὁ Τ. ἦτο διακεκριμένος δικηγόρος²⁰. Ἡ νομικὴ ὀρολογία ἀναμφιβόλως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Θεολογίας τοῦ Τ. καὶ πολλάκις χρησιμοποιεῖ τὴν νομικὴν γλῶσσαν διὰ τὴν διατυπώσῃ θεολογικὰς σκέψεις²¹. Ἐνίοτε, μιμούμενος τὴν τακτικὴν τῶν συνηγόρων τῆς ἐποχῆς του, διαιρεῖ τὸν λόγον εἰς *actio prima* (πρᾶξις πρώτη) καὶ *actio secunda* (πρᾶξις δευτέρα). Σχετικὰ κατ' ἀντιστοιχίαν παραδείγματα ἀποτελοῦν τὰ ἔργα τοῦ Τ. *De carne Christi* καὶ *De resurrectione mortuorum*²².

Εἰς τὰ ἀπολογητικὰ κυρίως καὶ πολεμικὰ αὐτοῦ συγγράμματα ὁ Τ. ἀκολουθεῖ τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν του διαίρεσιν τῶν λόγων εἰς τρία κύρια μέρη: τὴν εἰσαγωγὴν, τὸ κύριον σῶμα καὶ τὸν ἐπίλογον²³. Ταῦτα ὑποδιαίρουνται εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐπὶ μέρους τμήματα: α) *exordium* (προοίμιον), β) *narratio* (διήγησις), γ) *partitio* (διαίρεσις), δ) *confirmatio* (διαβεβαίωσις), ε) *reprehensio* (ἀναίρεσις) καὶ στ) *conclusio* (ἐπίλογος, συμπέρασμα)²⁴. Τὰ τρία πρῶτα ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰ δύο ἐπόμενα τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἔργου. Τοῦτο συχνάκις ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν *praemunitio* (προπαρασκευὴν) καὶ τὴν *amplificatio* (ἐπαύξισιν, ἀνάπτυξιν)²⁵. Ἐν προκειμένῳ ὁ Τ. ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τῶν μεγάλων ρητόρων τῆς ἀρχαιότητος καὶ δὴ τοῦ Κικέρωνος.

Τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ρητορικὴν δεξιότητιαν τοῦ Τ.

19. Πρβλ. J. Marouzeau, *Traité de stylistique latine*, Paris 1946. Λίγα ἀξιόλογοι σχετικὰ ἔργασια εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: A. Quacquarelli, Q.S.F. *Tertulliani ad Scapulam*, Desclée, Roma 1957 καὶ δὴ σσ. 31-42. Τοῦ αὐτοῦ, Q.S.F. *Tertulliani ad martyras*, Desclée, Rome 1963 καὶ δὴ σσ. 45-59. R. D. Sider, *Ancient Rhetoric and the Art of Tertullian*, Oxford 1971. Ἐν σελ. 133-139 ἰδὲ πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ Τ.

20. Πρβλ. καὶ B. Στεφανίδου, ἔ.δ., σ. 117. Ὁ A. Beck εἰς τὸ περὶ Τ. προαναφερθὲν ἔργον του ὑποστηρίζει τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ Τ. ἦτο δικηγόρος καὶ νομοδιδάσκαλος, παραθέτει δὲ πολλοὺς νομικοὺς ἔρους εἰσαχθέντας εἰς τὰ ἔργα τοῦ Τ. K. J. καὶ Πρβλ. Stirnimann, ἔ.δ., σ. 2-4. Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris 1920, σ. 139 κ.έ.

21. Tim. D. Barnes, *Tertullian, A historical and literary study*, Oxford 1971, σ. 27.

22. Πρβλ. E. Evans, *Tertullian's Treatise on the Incarnation*, S.P.C.K., London 1956, p.x. Τοῦ αὐτοῦ, *Tertullian's Treatise on the Resurrection*, S.P.C.K., London 1960, p. XVI.

23. Τὸ θέμα τοῦτο ἀναλύει διεξοδικῶς καὶ ἐπισταμένως ὁ R. D. Sider εἰς τὸ προμνησθὲν ἔργον αὐτοῦ, *Ancient Rhetoric...* ἐν σσ. 22-40, ἐνθα δύνανται τις νὰ εὕρῃ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν δι' ἕνα ἕκαστον τῶν ἔργων τοῦ Τ.

24. Πρβλ. R. D. Sider, ἔ.δ., σ. 13-22.

25. Πρβλ. R. D. Sider, ἔ.δ., σ. 22.

θαυμάζει τις εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρῆσιν καὶ μεθοδικὴν διευθέτησιν τῶν ἐπιχειρημάτων ἡ ἀπολογητικῶν καὶ πολεμικῶν συγγραμμάτων του. Διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων ἐπιτυγχάνει τὴν ἀναίρεσιν τῶν αἰρετικῶν κακοδοξιῶν καὶ τὴν προβολὴν τῆς ἀντιστοίχου χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἴδου ἐν ἐπιχειρήματι: «*primo enim*²⁷, *si mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper haessisset omnium hominum, ille scilicet numerus qui primus vitam introisset. Priores enim mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis et rursus ex mortuis vivi*»²⁸.

Ὁ Τ. χρησιμοποιεῖ εὐρέως καὶ διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς τοὺς ρητορικοὺς ἢ κοινοὺς τόπους²⁹. Τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἐρευνήσει ἐπισταμένως ὁ R. Heinze, ὅστις σημειοῖ ὅτι τὴν ὑπεράσπισιν κατὰ τῆς κατηγορίας τῶν *facinora occulta* (κρυφίων ἐγκλημάτων, δηλ. τῶν χριστιανῶν)³⁰, ὁ Τ. διαιρεῖ εἰς ἔντεχνα καὶ ἄτεχνα ἐπιχειρήματα, κινούμενος ἀπὸ τὰς «ἀτέχνους πίστεις» πρὸς τὰς «ἐντέχνους» τοιαύτας³¹.

Ἄλλο ρητορικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον μετὰ δεξιότητις χρησιμοποιεῖ ὁ Τ., εἶναι τὸ παράδειγμα³². Γενικώτερον οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἐγένοντο μαθηταὶ τῶν κλασσικῶν ρητόρων ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον χρησιμοποίησεως τῶν παραδειγμάτων³³. Ἡ ὑπὸ τοῦ Τ. χρῆσις τῶν παραδειγμάτων, κατὰ τὴν H. Pétré, βασίζεται ἐπὶ τῶν κανόνων τῶν ρητορικῶν σχολῶν καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἐξηγεῖ πολλὰ περίεργα σχήματα, ἅτινα ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ³⁴.

Ὁ Τ. εἶχεν εὐρείαν γνῶσιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, διὸ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀφθονοῦν τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα. Ταῦτα ἐν-

26. Ἐπιχειρήματα καλοῦνται οἱ παρὰ τοῦ ρήτορος χρησιμοποιοῦμενοι ἀποδεικτικοὶ λόγοι ἢ ἰσχυρισμοὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ἢ τῆς πιθανότητος ἢ τοῦ ψεύδους τοῦ προκειμένου ζητήματος. Ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν διττῶς: α) κατ' εἶδος καὶ β) καθ' ὕλην...», Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΑ', σ. 464.

27. Μετάφρασις τοῦ κειμένου ἡμετέρα: «Διότι κατ' ἀρχὴν, ἐὰν ἐκ νεκρῶν ζῶντες, ὡς οἱ νεκροὶ ἐκ ζώντων, εἰς γενικῶς καὶ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς πάντοτε διετηρεῖτο πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἐκεῖνος βεβαίως ὁ ἀριθμὸς, ὅστις πρῶτος τὴν ζωὴν ἐπήγαγε. Προγενέστεροι γὰρ τῶν νεκρῶν οἱ ζῶντες, ὅθεν νεκροὶ ἐκ ζώντων καὶ πάλιν ἐκ νεκρῶν ζῶντες».

28. Τερτυλλιανοῦ, De anima XXX, 1, Corpus Christianorum, series Latina, Turnholt, 1954, II, 826.

29. Ἀρητορικοὶ ἢ κοινοὶ τόποι καλοῦνται τὰ καθ' ὕλην ἐπιχειρήματα. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι ἐσωτερικὰ ἢ ἔντεχνα καὶ ἐξωτερικὰ ἢ ἄτεχνα, διαιροῦνται καὶ οἱ κοινοὶ τόποι ἀντιστοίχως. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τ. ΙΔ', σ. 651.

30. Ἴδὲ π.χ. Apologeticum, σ. 7-9.

31. Παρὰ R. D. Sider, Ancient Rhetoric..., σ. 5-7.

32. Σχετικῶς ἰδὲ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΘ', σ. 612.

33. H élène Pétré, L'exemplum chez Tertullien, Paris 1940, σ. 145.

34. Παρὰ R. D. Sider, ἔ.δ., σ. 7.

δύει μὲ τὸν ρητορικὸν μανδύαν καὶ οὕτω γίνονται εὐγλωττότερα καὶ πειστικώτερα³⁵. Σχετικὸν ἀπόσπασμα ἀναφέρομεν ἀκολουθῶς, τὸ ὁποῖον διηυθετήσαμεν εἰς ρυθμικὰς γραμμάς:

«Proxima est tibi Achaia, habes Corinthum³⁶,
Si non longe es a Macedonia, habes Philippos;
Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum;
Si autem Italiae adiaces, habes Roman...»³⁷.

Ὁ Τερτυλλιανός, ἀντιμετωπίζων πεπαιδευμένους ἀντιπάλους ὡς ἦσαν οἱ Γνωστικοὶ καὶ οἱ λοιποὶ αἰρετικοὶ τῆς ἐποχῆς του, ἐπιστρατεύει ὅλας τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ τὸν ρητορικὸν ἐξοπλισμὸν του. Βασικὸν δὲ ρητορικὸν στοιχεῖον τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἐρώτησις³⁸. Αἱ ρητορικαὶ ἐρωτήσεις προσδίδουν ἰδιαιτέραν ζωηρότητα εἰς τὸν λόγον, διεγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀκροατοῦ ἢ ἀναγνώστου καὶ ἀποτελοῦν πειστικὰ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα. Ἐκ τῶν ἐρωτήσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀφθνοῦν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Τ., παραθέτομεν δειγματοληπτικῶς τὰς ἐπομένας:

α) «Quid caeco duce niteris, si vides?

Quid vestiris anudo, si christum induisti?

Quid alieno uteris clipeo, si ab apostolo armatus es?»³⁹.

β) «Ad quos merito dicendum est. Qui estis? Quando et unde venistis? Quid in meo agitis non mei? Quo denique, Marcion, jure silvan meam caedis? Qua licentia, Valentine, fontes meos transueris? Qua potestate, Apelles, limites meos commoves?»⁴⁰.

35. Πρβλ. R.D. Sider, αὐτόθι.

36. Ἐκάστου ἀποσπάσματος θὰ παραθέτωμεν ἐν ὑποσημειώσει τὴν μετάφρασιν, ἣν ἐπεχειρήσαμεν.

«Ἐγγυτάτη σοὶ ἐστὶν Ἀχαΐα, ἔχεις Κόρινθον.

Εἰ οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ Μακεδονίας, ἔχεις Φιλίππους.

Εἰ δύνασαι εἰς Ἀσίαν πορεύεσθαι, ἔχεις Ἐφεσον.

Εἰ δὲ Ἰταλίαν προσθέσης, ἔχεις Ρώμην...».

37. Τερτυλλιανοῦ, de Praescr. Haeret. XXXVI, 2, Corpus Christ. I, 216. Πρβλ. καὶ Cap. VII, 4, Corpus Christ. I, 192.

38. Περὶ ρητορικῆς ἐρωτήσεως ἰδὲ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΑ', σ. 618.

39. «Τί τυφλῷ ὁδηγῶ ἐπερείδουσαι, εἰ ὄρας; Τί ἐνδύουσαι γυμνότητα, εἰ Χριστὸν ἐνεδύθη; Τί ἄλλοτρίᾳ χρῆσαι ἀσπίδι, εἰ ὑπὸ ἀποστόλου εἶ ἐξοπλισμένος;» Τερτυλ., De resurrect. mort. III, 4, Corpus Christ. II, 924.

40. «Πρὸς οὐδὲ δικαίως λεκτέον ἐστὶ· τίνες εἴσθε; Πότε καὶ πόθεν ἦλθετε; Τί ἐμοὶ προσέχετε οὐχὶ ἐμοῦ; Ποίῳ, τέλος, ὧ Μαρκίων, δικαίῳ δάσος ἐμὸν κόπτετε; Ποία ἐξουσία, Βαλεντίνε, πηγὰς ἐμὰς διακεντᾶς; Ποίῳ δικαιομάτι, ὧ Ἀπελλῆ, ὅρια ἐμὰ μετακινεῖς;» Τερτυλ., De praescript. haeret. XXVII, 3, Corpus Christ. I, 217-8.

γ) «Item cum varia aetate discedant animae, cur una revertuntur?...»

Quale est autem, ut senex defunctus infans revertatur?...»⁴¹.

Εἰς τὸν Τ. δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ ἡ παρήχησις, τὴν ὁποίαν λίαν ἐπιδεξίως, χρησιμοποιοεῖ. Ἴδου ἓν σχετικὸν ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει καὶ ρυθμικότητά τινα:

«Qui se christianum confitetur,
Christi se esse testatur,
qui Christi est, in Christo necesse est.
Si in Christo, in Christo utique confitetur,
cum se christianum confitetur.
Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo.
Porro in Christo confitendo | Christum quoque confitetur... |
Quod enim est qui se confitetur, | id est Christianum,
etiam id, per quo est, confitetur, | id est Christum...»⁴².

Ἰδιαιτέραν συμπάθειαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεξιότητα εἰς τὴν κατασκευὴν των, δεικνύει ὁ Τ. εἰς τὰς βραχείας ρυθμικὰς προτάσεις. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν συχνάκις ἤλλασσε τὴν σειρὰν τῶν λέξεων ἢ ἀντικαθίστα ἄλλας λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἠδύνατο νὰ χαλαρώσουν τὸ μέτρον⁴³. Ἡ δεξιοτεχνία αὐτοῦ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ρυθμικῶν ἀκροτελευτιῶν (clausulae) ἀποτελεῖ πρόσθετον λόγον τῆς φιλολογικῆς καὶ δὴ τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τῶν ἔργων του. Αἱ βραχεῖαι αὗται προτάσεις δημιουργοῦν ρυθμικὸν κυματισμὸν τοσοῦτον ἔντεχνον καὶ μεμετρημένον, ὥστε πολλάκις ἐγγίζουσι τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως. Ὁ μελετῶν τὰ συγγραμματα τοῦ μεγάλου τούτου λατίνου Θεολόγου καὶ ἀκαταπονήτου συγγραφέως ἐκπλήττεται πρὸ τῆς τοιαύτης καλλιτελείας καὶ κομψότητος τοῦ ὄφους. Διερωτᾶται δὲ πολλάκις ἐὰν ἔχη ἐνώπιον αὐτοῦ πεζὸν κείμενον ἢ ποιητικὴν τινα

41. «Ὁμοίως καίτοι ποικίλη ἡλικία ἀπέρχονται αἱ ψυχαί, διατὶ ἅμα ἐπανάρχονται;... Τί δὲ ἐστὶ, ὥστε νὰ ἐπιστρέφῃ νήπιος ὁ ἀποθανὼν γέρον;...», Τερτ., De anima XXXI, 2, Corpus Chr. II, 828.

42. «Ὁς ἑαυτὸν Χριστιανὸν ὁμολογεῖ, τοῦ Χριστοῦ ἑαυτὸν εἶναι μαρτυρεῖ, ὃς Χριστοῦ ἐστὶ, ἐν Χριστῷ ἀναγκαῖόν ἐστι.

Εἰ ἐν Χριστῷ, ἐν Χριστῷ πάντως ὁμολογεῖ,

ἐπεὶ ἑαυτὸν Χριστιανὸν ὁμολογεῖ.

Τοῦτο γὰρ οὐ δύναται εἶναι, εἰ μὴ ἐν Χριστῷ ἐστὶ.

Πρὸς τούτοις διὰ τοῦ ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ, Χριστὸν ὡσαύτως ὁμολογεῖ...

Ὅτι γὰρ ἐστὶν ὁ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ, τούτέστιν Χριστιανόν,

προσέτι τοῦτο, δι' ὃ ἐστὶν, ὁμολογεῖ, τούτέστιν Χριστόν...», Τερτυλ.,

Ad uxorem IX, 9-10, Corpus Christ., II, 1086.

43. J. H. Waszink, The technique of the clausula in Tertullian's De anima, ἐν Vig. Christ. IV (1950), σ. 212.

σύνθεσιν. Αἱ clausulae δημιουργοῦν βαθεῖαν καλαισθητικὴν ἱκανοποίησιν καὶ προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας· πλὴν δὲ τοῦ ρυθμοῦ προσδίδουν ἰδιαιτέραν ζωηρότητα εἰς τὸν λόγον καὶ αἰσθητοποιοῦν ἐμμέτρως τὸ ἰδεολογικὸν τῶν περιεχόμενον.

Ἡ τάσις, ὅμως, αὕτη καὶ συμπάθεια τοῦ Τ. εἰς τὰς βραχέας προτάσεις εἰσάγει εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ ποῖαν τινα ἀσάφειαν σκέψεων καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὡς ὁ Βικέντιος ἐκ Λειρίνου: «Quot paene verba, tot sententia»⁴⁴. Ὁ Waszink, μετ' ἀναλυτικὴν παρουσίαν τῶν clausulae τοῦ «De anima», συμπεραίνει, ὅτι ὁ Τ. χρησιμοποιεῖ τὰ ἔμμετρα ἀκροτελεύτια τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ τὸ αἶσθημα τῆς ποσότητος τῶν συλλαβῶν εἶχεν ἐξασθενήσει⁴⁵. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητῆς, ἀκολουθῶν ἐν προκειμένῳ τὴν μέθοδον ἄλλων λογίων⁴⁶, διακρίνει 128 τύπους clausulae εἰς τὸ «De anima». Ταύτας ἐν τέλει διαιρεῖ εἰς ἔμμετρους, ρυθμικὰς καὶ ἀμόρφους.

Ἐν συνεχείᾳ θὰ παραθέσωμεν χαρακτηριστικὰ τινα ρυθμικὰ ἀποσπάσματα ἐξ ὄλων τῶν ἔργων τοῦ Τ., τὰ ὅποια μετ' ἐπιμελείας ἐσταχυολογήσαμεν. Δι' αὐτῶν θὰ δειχθῇ ἡ ἀκρίβεια τῶν προλεχθέντων καί, εὐελπιστοῦμεν, θὰ παρακινήθῃ τὸ φιλομαθὲς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν. Τὰ κύρια δὲ ρητορικὰ καὶ ποιητικὰ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν διὰ τὴν ρυθμικὴν διευθέτησιν τῶν ἀποσπασμάτων, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) ἡ μετρικὴ ἀνάλυσις τῶν clausulae, ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων ἐρευνητῶν,

β) τὸ ὁμοιοτέλευτον,

γ) ἡ τάσις πρὸς ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν,

δ) ὁ παροξυτονισμὸς ἢ προπαροξυτονισμὸς,

ε) ἡ παρήχησις καὶ ἀντίθεσις,

στ) ἡ ἑναρξίς ἢ καὶ κατάληξις συνεχομένων στίχων διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως (π.χ. *ni, nisi, nec, iterum, hinc, simul, et κ.ά.*) ἢ ρηματικοῦ τύπου,

ζ) ἡ ἑναρξίς συνεχομένων στίχων δι' ὀνομάτων ἢ μετοχῶν εἰς τὴν αὐτὴν πτώσιν καὶ

η) ἡ διάκρισις περιόδου τινὸς εἰς δύο κῶλα διὰ κομμάτων ἢ διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως.

44. «Ὅσαι σχεδὸν λέξεις, τόσαι σκέψεις». Πρὸβλ. J. Quasten, ἔ.ά., σ. 297.

45. J. H. Waszink, ἔ.ά., σ. 245.

46. Th. Zielinski, Das clausegesetz, in Ciceros Reden, Philologus, Suppl. 9 (1904), pp. 832/834. A. W. de Groot, A Handbook of Antique proe-prose-Rhythm, I, Groningen — The Hague, 1918, p. 18. H. Hagendahl, La prose métrique d'Arnoebe, Göteborg 1937.

1) AD MARTYRAS

- II,2 «Et si corpus includitur, | et si caro destinetur, |
omnia spiritui patent. | Vagare spiritu, |
spatiare spiritu | et non stadia opaca
aut poticus longas proponens tibi, |
sed illam viam, quae ad Deum ducit. |
Quotiens eam spiritu deambulaveris, |
totiens in carcere non eris.
10. Nihil crus sentit in nervo,
cum animus in caelo est.
Totum hominem animus circumfert,
et quo velit transfert.
Ubi autem erit cor tuum,
illic erit et thesaurus tuus.
Ibi ergo sit cor nostrum,
ubi volumus habere thesaurum»⁴⁷.
- III,2 «...Sudore omnia constant, | ne corpora atque animi expa-
vescant |
de umbra ad solem | et sole ad gelum, |
de tunica ad lorica, | de silentio ad clamorem, |
de quiete ad tumultum»⁴⁸.

2) AD NATIONES

- I,I,10 «...Si denotatur, gloriatur;
si trahitur, non subsistit;
si accusatur, non defendit,
interrogatus confitetur,
damnatus gloriatur.

47. «Εἰ καὶ τὸ σῶμα καθείργνυται, ἢ εἰς καὶ ἡ σὰρξ προσκολλᾶται, τὰ πάντα τῷ πνεύματι εἶναι ἐκτεθειμένα. ἢ Πλανᾶσθαι πνεύματι, ἢ περιπατεῖν πνεύματι καὶ οὐχὶ στάδια σκιερὰ ἢ στοὰς μακρὰς προτείνων σοί, ἢ ἀλλ' ἐκείνην τὴν ὁδὸν, ἣτις πρὸς τὸν θεὸν ὁδηγεῖ. ἢ Ὅσακις αὐτὴν πνεύματι περιπατήσης, τὸσακις ἐν εἰρκτῇ οὐκ ἔση. Οὐδὲ σῶμα αἰσθάνεται ἐν δεσμοῖς, ἢ ὅταν ἡ ψυχὴ ἐν οὐρανῷ ἔσται, ἢ Ὅλον τὸν ἄνθρωπον ἡ ψυχὴ περιφέρει, καὶ ὅπου θέλει μεταφέρει. ἢ Ἀλλ' ὅπου ἔσται σὴ καρδία, ἐκεῖ ἔσται καὶ σὸς θησαυρός. ἢ Ἐκεῖ ὅθεν ἔστω ἡ καρδία ἡμῶν, ὅπου ἐπιθυμοῦμεν ἔχειν θησαυρόν», Corpus Christ., I, 5.

48. «...Ἰδρῶτι τὰ πάντα συνίστανται, ἢ ἵνα μὴ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχαὶ ἐκπτοῦνται ἀπὸ τῆς σκιάς πρὸς τὸν ἥλιον καὶ ἐκ τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν χιόνα, ἢ ἐκ τοῦ χιτῶνος πρὸς τὸν θώρακα, ἢ ἐκ τῆς σιγῆς πρὸς τὴν βοήν, ἢ ἐκ τῆς ἡσυχίας πρὸς τὸν θόρυβον...», Corpus Christ., I, 5.

- Quod hoc malum est,
in quo mali natura cessat?»⁴⁹.
- I,XX,13 «Discite quid in nobis accusetis, et non accusabitis;
recognoscite quid in nobis nom accusetis, et accusabitis...
- 15 Damna te veritatem, sed inspectam si potestis
et probate errorem, sed repertum si putatis!»⁵⁰.
- II,I,7 «Adversus haec igitur nobis negotium est,
adversus institutiones majorum,
auctoritates receptorum,
leges dominantium,
argumentationes prudentium;
adversus vetustatem, consuetudinem, necessitatem;
adversus exempla, prodigia, miracula,
quae omnia adulterinam istam divinitatem corroboraverunt»⁵¹.

3) APOLOGETICUS⁵²

- XVII,2 «Invisibilis est, et si videatur;
incomprehensibilis, et si per gratiam repraesentetur;
inaestimabilis, et si humanis sensibus aestimetur;
ideo verus et tantus.
Ceterum quod videri, quod comprehendere, quod aestimari
potest, minus est et oculis quibus occupatur,
et manibus quibus contaminatur,
et sensibus quibus invenitur;

49. «Εἰ σημειοῦται, δοξάζεται, ἢ εἰ σύρεται (πρὸς τὸ μαρτύριον), οὐκ ἀνθίσταται ἢ εἰ κατηγορεῖται, οὐκ ἀμύνεται, ἢ ἐρωτώμενος ὁμολογεῖ, ἢ κατακρινόμενος δοξάζεται. Τί τοῦτο τὸ κακὸν ἐστίν, ἢ ἐν ᾧ τοῦ κακοῦ ἡ φύσις ἀναπαύεται;», Corpus Christ., I, 12.

50. «Γνωρίσατε ὅ,τι ἐν ἡμῖν κατηγορεῖτε καὶ οὐ κατηγορήσετε· ἢ ἀγνωρίσατε ὅ,τι ἐν ὑμῖν οὐ κατηγορεῖτε καὶ κατηγορήσετε... ἢ Καταδικάσατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐρευνηθεῖσαν εἰ δύνασθε ἢ καὶ ἀποδείξατε τὴν πλάνην, ἀλλ' ἀνευρεθεῖσαν εἰ φρονεῖτε», Corpus Christ., I, 40.

51. «Κατ' αὐτῶν, λοιπόν, εἶναι τὸ ἔργον ἡμῶν, κατὰ τῶν διδασκῶν τῶν προγόνων, (κατὰ) τῶν ἐξουσιῶν τῶν ὑποδοχέων, (κατὰ) τῶν νόμων τῶν ἐξουσιαζόντων, (κατὰ) τῶν συμπερασμάτων τῶν σοφῶν, κατὰ τῆς ἀρχαιότητος, τῆς συνηθείας, τῆς ἀνάγκης, κατὰ τῶν ὑποδείγματων, σημείων καὶ θαυμάτων, ἢ ἄτινα πάντα τὴν κίβδηλον ταύτην θεότητα ἐνίσχυσαν», Corpus Christ., I, 41.

52. E. Löfstedt, Kritische Bemerkungen zu Tertullians 'Apologeticum, Lund 1918. F. di Capua, Le clausule metriche nell' Apologetico di Tertulliano e le varianti del codex Fuldensis (La scuola catholica, Ser. IV, 22, 249 ss.; 550 ss.; ib. 23, 126 ss.).

quod vero immensum est,
soli sibi notum est»⁵³.

- XXX,4 «...quia de pectore oramus,
precantes sumus semper pro omnibus imperatoribus,
vitam illis prolixam, | imperium securum,
domum tutam, | exercitus fortes,
senatum fidelem, | populum probum,
orbem quietum...»⁵⁴.
- XLVIII,8 «Lux cotidie interfecta resplendet
et tenebrae pari vice decedendo succedunt,
sidera defunda vivescunt,
tempora ubi finiuntur, incipiunt,
fructus consummantur et redeunt,
certe semina non nisi corrupta et dissoluta fecundius surgunt;
omnia pereundo servantur,
omnia de interitu reformantur»⁵⁵.

4) DE TESTIMONIO ANIMAE

- VI,3 «...Omnium gentium unus homo,
varium nomen est, una anima,
varia vox, unus spiritus,
varius sonus, propria cuique genti loquela,
sed loquela materia communis.

53. «Ἀόρατός ἐστιν, εἰ καὶ ὁράται· ἄσύλληπτος, εἰ καὶ διὰ τῆς χάριτος γίνεται παρών· ἀκατανόητος, εἰ καὶ διὰ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων νοεῖται. Τούτου ἕνεκα ἀληθῆς καὶ τόσον μέγας. Ἄλλ' ὅτι δύναται τις ἰδεῖν, συλλαβεῖν, νοῆσαι, κατώτερόν ἐστι καὶ ὀφθαλμοῖς, δι' ὧν καταλαμβάνεται· καὶ χερσὶ, δι' ὧν μαινεται· καὶ αἰσθήσει, δι' ὧν ἀνακαλύπτεται· ὅτι ἀληθῶς ἀπειρόν ἐστι, μόνῳ ἑαυτῷ γνωστόν ἐστι», Corpus Christ., I, 117. Πρβλ. I. Δ. Φραγκοῦλη, Ὁ Ἀπολογητικὸς τοῦ Τερτυλλιανοῦ, Ἀθήναι 1936, σ. 61-62.

54. «...διότι ἐκ καρδίας δεόμεθα, προσευχόμεθα πάντοτε ὑπὲρ πάντων τῶν αὐτοκρατόρων, (διὰ) ζωὴν ἐκείνοις ἐκτενῆ, βασιλείαν ἀτάραχον, οἰκίαν ἀσφαλῆ, στρατεύματα γενναῖα, σύγκλητον πιστήν, λαὸν χρηστόν, κόσμον εἰρηνικόν...», Corpus Christ., I, 141. Πρβλ. I. Δ. Φραγκοῦλη, ἔ.ἀ., σ. 97.

55. «Τὸ φῶς καθ' ἐκάστην ἀφανιζόμενον ἐπαναλαμβάνει· καὶ τὸ σκότος ὁμοίως ὑποχωροῦν ἐπανερχεται, τὰ ἄστρα στερούμενα φωτὸς ἐπανακτοῦν ζωὴν, ὅπου λήγουν οἱ χρόνοι, ἐπαναρχίζουσι, οἱ καρποὶ καταναλίσκονται καὶ ἐπανερχονται, βεβαίως τὰ σπέρματα μόνον ἀποσυντιθέμενα καὶ διαλυόμενα ἀναβλαστάνουσι μετὰ γονιμότητος. Τὰ πάντα διατηροῦνται διὰ τῆς καταστροφῆς, τὰ πάντα ἀναγεννῶνται διὰ τοῦ θανάτου», Corpus Christ., I, 167. Πρβλ. I. Δ. Φραγκοῦλη, ἔ.ἀ., σ. 134. G. Becker, Tertullian Apologeticum: Werden und Leistung (Kösel - Verlag - München 1954).

- 4 Deus **ubique** et bonitas dei **ubique**,
 daemonium **ubique** et maledictio daemioni **ubique**,
 iudicii divini invocatio **ubique**,
 mors **ubique** et conscientia mortis **ubique**
 et testimonium **ubique**
- 6 Deum praedicabas — et non requirebas,
 daemonia abominabaris — et illa adorabas,
 iudicium dei appellabas — nec esse credebas,
 inferna supplicia praesumebas — et non praecavebas,
 Christianum nomen sapiebas — et persequebaris»⁵⁶.

5) DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM

- VII,4 «Et ut una anima interire dicatur,
 et Epicurus observatur;
 et ut carnis restitutio negetur,
 de una omnium philosophorum schola sumitur;
 et ubi materia cum Deo aequatur,
 Zenonis disciplina est;
 et ubi aliquid de igneo deo adlegatur,
 Heraclitus intervenit»⁵⁷.
- XXX,15 «Probent se novos apostolos esse:
 dicant Christum iterum descendisse,
 iterum ipsum docuisse, | iterum crucifixum,
 iterum mortuum, | iterum resuscitatum»⁵⁸.

56. «...Πάντων τῶν γενῶν εἰς ἄνθρωπος, ἡ ποικίλον μὲν ὄνομα ἐστὶ, μία δὲ ψυχὴ, ποικίλη μὲν φωνή, ἐν δὲ πνεῦμα, ἡ ποικίλος μὲν ἦχος, ἰδίᾳ δὲ ἐκάστῳ γένει γλῶσσα, ἡ ἀλλὰ τῆς γλώσσης ἡ ὕλη κοινή. Ὁ Θεὸς πανταχοῦ καὶ ἡ χρηστότης τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ, τὸ δαιμόνιον πανταχοῦ καὶ ἡ κακολογία τοῦ δαίμονος πανταχοῦ, τῆς Θείας δικαιοσύνης ἡ ἐπίκλησις πανταχοῦ, ὁ θάνατος πανταχοῦ καὶ ἡ συνείδησις τοῦ θανάτου πανταχοῦ καὶ ἡ μαρτυρία πανταχοῦ... Ὁ Θεὸν διεκήρυττες καὶ οὐκ ἐπεζήτει, δαιμόνια ἀπεστρέφεσο καὶ ἐκεῖνα ἰκέτευες, δικαιοσύνην Θεοῦ ἐπεκαλεῖσο καὶ μὴ εἶναι ἐπίστευες, ἐν ἄδου τιμωρίαν προέκρινες καὶ οὐ προεφυλάττου, χριστιανικὸν ὄνομα ἐγνώριζες καὶ τὸ κατεδίωκες», Corpus Christ., I, 182-3.

57. «Καὶ ὡς λέγεται ὅτι μία ψυχὴ ἀπόλλυται καὶ ὁ Ἐπίκουρος παρατηρεῖ καὶ ὅτι τῆς σαρκὸς ἡ ἀποκατάστασις ἀπορρίπτεται, ἐκ πάσης σχολῆς πάντων τῶν φιλοσόφων ἀναφέρεται καὶ ὅπου ἡ ὕλη μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξισοῦται, τοῦ Ζήνωνος διδασκαλία εἶναι, καὶ ὅπου τι περὶ διαπύρου Θεοῦ ἀναφέρεται, ὁ Ἡράκλειτος ἐγγυᾶται», Corpus Christ., I, 192.

58. «Ἄς θεωροῦν ἑαυτοὺς ὅτι εἶναι νέοι ἀπόστολοι: ἀς λέγουν ὅτι ὁ Χριστὸς πάλιν κατήλθεν, ὅτι πάλιν αὐτὸς ἐδίδαξεν, πάλιν ἐσταυρωμένον, πάλιν νεκρὸν, πάλιν ἀναστάντα», Corpus Christ., I, 212. Ἴδὲ καὶ XXXVI, 3, σ. 216-7.

XLIV,5 «...maxime doctrina sua | fidem confirmasse,
mortuos suscitasse, | debiles reformasse,
futura significasse, | uti merito apostoli crederentur»⁵⁹.

6) DE SPECTACULIS

XXII,3 «Quanta perversitas!
Amant quos multant, | depretiant quos probant,
artem magnificant, | artificem notant»⁶⁰.

XXVII,4 «Odisse debemus istos conventus et coetus ethnicorum,
quoniam illic nomen Dei blasphematur,
illic in nos quotidiani leones expostulantur,
inde persecutiones decernuntur,
inde temptationes emittuntur»⁶¹.

XXIX,3 «Quod calcas deos nationum,
quod daemona expellis,
quod medicinas facis,
quod revelationes patis,
quod Deo vivis,
haec voluptates, | haec spectacula christianorum |
sancta, perpetua, gratuita;
in his tibi ludo circenses interpretare,
cursus saeculi intueri,
tempora labentia dinumera,
metas consummationis specta,
societates ecclesiarum defende,
ad signum Dei suscitare,
ad tubam angeli erigere,
ad martyrii palmas gloriare»⁶².

59. «...τὰ μέγιστα διὰ τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας ἡ τὴν πίστιν νὰ στερεώσῃ, ἡ ὅτι νεκροὺς ἤγειρεν, ἡ ὅτι ἀσθενεῖς ἐνίσχυσεν, ἡ ὅτι τὰ μέλλοντα προεσήμανεν, ὥστε δικαίως νὰ πιστευθοῦν ὡς ἀπόστολοι», Corpus Christ., I, 223-4.

60. «Πόση διαστροφή! ἡ Ἀγαποῦν, οὐς τιμωροῦν, ἡ ταπεινώσου, οὐς ἐπιδοκιμάζου, τὴν τέχνην μεγαλύνου, ἡ τὸν τεχνίτην ἐπιτιμοῦν», Corpus Christ., I, 246.

61. «Μισεῖν ὀφειλομεν ταύτας τὰς συναγωγὰς καὶ συνελεύσεις τῶν ἐθνικῶν, ἡ διότι ἐκεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται, ἐκεῖ καθ' ἡμῶν καθημερινοὶ λέοντες ἐξαιτοῦνται, ἡ ἐκεῖθεν διωγμοὶ ἀποφασίζονται, ἡ ἐκεῖθεν προσβολαὶ ἐξαπολύονται», Corpus Christ., I, 249.

62. «Ὅτι καταφρονεῖς τοὺς Θεοὺς τῶν ἐθνῶν, ἡ ὅτι τὰ δαιμόνια ἐξωθεῖς, ἡ ὅτι λατρικὴν ἐξασκεῖς, ἡ ὅτι ἀποκαλύψεις ζητεῖς, ἡ ὅτι Θεῶ ζῆς, ἡ αὐταὶ τέρψεις, ἡ ταῦτα θεάματα τῶν Χριστιανῶν ἡ ἅγια, ἀδιάλειπτα, ἄμισθα. ἡ ἐν αὐτοῖς ἵππικοὺς ἀγῶνας ὑπολάμβανε, ἡ

7) DE ORATIONE

- IX,2 «Dei honor in Patre, | fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, | commemoratio spei in regno, petitio vitae in pane, | exomologesis debitorum in deprecatione, | sollicitudo temptationum in postulatione tutelae»⁶³.
- XXII,10 «Omnia enim in his praenupserunt: et aetas per maturitatem | et caro per aetatem et spiritus per conscientiam | et pudor per osculi experimentum et spes per expectationem | et mens per voluntatem»⁶⁴.
- XXIX,2 «...Itaque nihil novit nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere revocare, | debiles reformare, aegros remediare, | daemones expiare, claustra carceris aperire, | vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, | temptationes repellit, persecutiones extinguit, | pusillanimos consulatur, magnanimos oblectat, | peregrinantes deducit, fluctus mitigat, | latrones obstupescit, alit pauperes, | regit divites, lapsos erigit, | cadentes suspendit, | stantes continet»⁶⁵.

τὴν ροὴν τοῦ αἰῶνος μελέτα, ἡ χρόνους παρερχομένους ἀπαρίθμει, ἡ σκοποὺς τῆς τελειώσεως ἐξέταξε, ἡ τὰς κοινότητας τῶν ἐκκλησιῶν προστάτευε, ἡ εἰς τὸ σύνθημα τοῦ Θεοῦ ἀνεγείρεσθε, ἡ εἰς τὴν σάλπιγγα τοῦ ἀγγέλου ἀνίστασθε, ἡ εἰς τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου ἐγκυαχᾶσθε», Corpus Christ., I, 251.

63. «Τοῦ Θεοῦ ἡ τιμὴ ἐν τῷ Πατρὶ, ἡ τῆς πίστεως ἡ μαρτυρία ἐν τῷ ὀνόματι, ἡ προσφορὰ ὑπακοῆς ἐν βουλήσει, ἡ ὑπόμνησις τῆς ἐλπίδος ἐν τῇ βασιλείᾳ, ἡ ὁρμὴ τῆς ζωῆς ἐν τῷ ἄρτῳ, ἡ ἐξομολόγησις ὀφειλημάτων πρὸς συγχώρησιν, ἡ ἀγωνία τῶν πειρασμῶν ἐν αἰτήσει προστασίας», Corpus Christ., I, 263.

64. «Πάντα γὰρ ἐν τοῖς κάτωθι ἀπεκαλύφθησαν: καὶ ἡ ἡλικία διὰ τῆς ὀριμότητος ἡ καὶ ἡ σὰρξ διὰ τῆς ἡλικίας ἡ καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τῆς συνειδήσεως ἡ καὶ ἡ αἰδῶς διὰ τῆς πείρας τοῦ φιλήματος ἡ καὶ ἡ ἐλπίς διὰ τῆς προσδοκίας ἡ καὶ ὁ νοῦς διὰ τῆς θελήσεως», Corpus Christ., I, 271.

65. «...Ὅθεν οὐδὲν ἔγνω εἰ μὴ τῶν τεθνεώτων τὰς ψυχὰς ἔξ αὐτῆς τῆς ὁδοῦ τοῦ θανάτου ἀνακαλεῖν, ἡ ἀσθενεῖς ἀναπλάττειν, ἡ νοσοῦντας θεραπεύειν, ἡ δαιμονῶντας ἐξαγνίζειν, ἡ κλειστὰ εἰρκτῆς ἀνοίγειν, ἡ δεσμὰ ἀθῶων λύειν. Αὐτὰ ταῦτα ἐξαλείφει τὰ πλημμελήματα, ἡ τοὺς πειρασμοὺς ἀπομακρύνει, ἡ τοὺς διαγμοὺς ἀπωθεῖ, ἡ τοὺς δλιγοψύχους συμβουλεύει, ἡ τοὺς μεγαλοψύχους εὐφραίνει, ἡ τοὺς ἀποδήμους προπέμπει, ἡ τὰ κύματα καταστέλλει, ἡ τοὺς ληστὰς ἐξασθενεῖ, ἡ τρέφει τοὺς πτωχοὺς, ἡ κυβερνᾷ τοὺς πλουσίους, ἡ τοὺς πεπτωκότας ἀνορθοῖ, ἡ τοὺς πίπτοντας συγκρατεῖ, ἡ τοὺς ἰσταμένους συνέχει», Corpus Christ., I, 274.

8) DE BAPTISMO

- IV,4 «...Spiritus qui ab initio super aquas vectabatur,
super aquas instinctorem moraturum.
Sanctum autem utique super sanctum ferebatur,
aut ab eo quod super ferebatur,
id quod ferebat sanctitatem mutuabatur...»⁶⁶.
- V,3 «Quid simile? | immundus emundat,
perditor liberat, | damnatus absolvit |»⁶⁷.
- XVIII,2 «...exhortatus adsumitur, | dominus ostenditur,
fides non moratur, | aqua non expectatur,
apostolus perfecto negotio abripitur»⁶⁸.

9) DE PATIENTIA

- XV,1 «Adeo satis idoneus patientiae sequester deus:
si injuriam deposueris penes eum, ultor est;
si damnum, restitutor est;
si dolorem, medicus est;
si mortem, resuscitator est...»⁶⁹.
- XV,2 «...omnia enim placita ejus tuetur,
omnibus mandatis ejus intervenit:
fidem munit, | pacem gubernat, | dilectionem adjuvat, |
humilitatem instruit, | paenitentiam expectat, |
exhomologesin adsignat, | carnem regit, | spiritum seruat, |
linguam frenat, | manum continet, | temptationes inculcat, |
scandala pellit, | martyria consummat;
- 3 pauperem consulatur, | divitem temperat, | infirmum non
extendit, |

66. «Τὸ Πνεῦμα, ὃ ἐξ ἀρχῆς ὑπὲρ τὰ ὕδατα ἐφέρετο, ἢ ὑπὲρ τὰ ὕδατα ὀρητικὸν θὰ διατρέβῃ. ἢ Ἅγιον, λοιπόν, ἀπολύτως ὑπὲρ τὸ ἅγιον ἐφέρετο, ἢ καὶ ἐξ αὐτοῦ ὃ ὑπεράνω ἐφέρετο, ἢ αὐτό, τὸ ὅποῖον ἔφερε, ἀγιότητα ἐδανείζετο...», Corpus Christ., I, 279.

67. «Τί ἕμοιον; ἢ ὁ μαρὸς κοσμεῖ, ἢ ὁ διαφθορεὺς ἐλευθερώνει, ἢ ὁ κατακριθεὶς ἀπολύει!» Corpus Christ., I, 281.

68. «...ὁ προτραπεῖς προσλαμβάνεται, ἢ ὁ Κύριος δηλοῦται, ἢ ἡ πίστις δὲν βραδύνει, ἢ τὸ ὕδωρ δὲν προσδοκᾶται, ἢ ὁ ἀπόστολος τελείῳ ἔργῳ ἀφαρπάζεται», Corpus Christ., 292-3.

69. «Τοσοῦτον εὐνοϊκὸς εἰς τὴν ὑπομονὴν εἶναι ὁ μεσίτης Θεός: ἢ ἐὰν ἀδικίαν ἀποθέσης παρ' αὐτῶ, ἐκδικητὴς ἐστίν. ἢ ἐὰν βλάβην, ἐπανορθωτὴς ἐστίν. ἢ ἐὰν θλίψιν, ἰατρός ἐστίν. ἢ ἐὰν θάνατον, ἐγείρων ἐστίν...», Corpus Christ., I, 315.

valentem non consumit, | fidelem delectat, | gentilem invitavit; | servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, | virum adrobat...»⁷⁰.

10) DE PAENITENTIA

VI,2 «Qui enim optat, honorat; | qui praesumit, superbit; in illo verecundia, | in illo autem petulantia apparet; ille satagit, | hic neglecit; ille emerere cupit, | at hic ut debitus sibi repromittit; ille sumit, hic invadit»⁷¹.

VIII,1 «Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat: desertam dilectionem Ephesiis inputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobat, Sardos non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit, Laudicenos divitiis fidentes objurgat: et tamen omnes ad paenitentiam commonet, sub comminationibus quidem»⁷².

11) DE CULTU FEMINARUM

I,II,1 «Siquidem et metallorum opera nudaverunt et herbarum ingenia traduxerant et incantationum vires provulgaverant

70. «... πάντα γὰρ τὰ προστάγματα αὐτοῦ τηρεῖ, ' δι' ὅλων τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ παρεμβάλλεται: ' τὴν πίστιν τευχίζει, ' τὴν εἰρήνην κυβερνᾷ, ' τὴν ἀγάπην βοηθεῖ, ' τὴν ταπεινώσει ἀνεγείρει, ' τὴν μετάνοιαν ἀναμένει, ' τὴν ἐξομολόγησιν χορηγεῖ, ' τὴν σάρκα διευθύνει, ' τὸ πνεῦμα φυλάττει, ' τὴν γλῶσσαν χαλινοῖ, ' τὴν χεῖρα συγκρατεῖ, ' τοὺς πειρασμοὺς πατεῖ, ' τὰ σκάνδαλα ἀποδιώκει, ' τὰ μαρτύρια δέχεται, ' τὸν πένητα φροντίζει, ' τὸν πλοῦτον μετριάζει, ' τὸν ἀνίσχυρον δὲν καταρρίπτει, ' τὸν ἰσχυρὸν δὲν ἀφανίζει, ' τὸν πιστὸν εὐφραίνει, ' τὸν ἔθνικὸν προσκαλεῖ. ' τὸν δοῦλον τῷ Κυρίῳ, ' τὸν Κύριον τῷ Θεῷ ἀναθέτει, ' τὴν γυναῖκα κοσμεῖ, ' τὸν ἄνδρα ἐνισχύει...», Corpus Christ., 316.

71. «'Οστις γὰρ εὐχεται, τιμᾷ: ' ὅστις σφετερίζεται, μεγαλοφρονεῖ: ' ἐν ἐκείνῳ αἰδώς, ' ἐν αὐτῷ δὲ ὕβρις ἐπιφαίνεται: ' ἐκείνος κοπιᾷζει, ' οὗτος ἀμελεῖ, ' ἐκείνος κερδαίνει ἐπιθυμεῖ, ' ἄλλ' αὐτὸς ὡς ὀφειλόμενον ἑαυτῷ ὑπισχνεῖται, ' ἐκείνος λαμβάνει, ' οὗτος ἀρπάζει», Corpus Christ., I, 332.

72. «Εἰ τοῦτο ἀμφισβητεῖς, ἀνάγνωθι ὅσα τὸ πνεῦμα ταῖς ἐκκλησίαις λέγει: ' ἔλλειψιν ἀγάπης τοῖς Ἐφεσίοις καταλογίζει, ' μοιχείαν καὶ εἰδωλοθύτων τροφήν Θουατειρηνοῖς ὀνειδίζει, ' τοὺς Σαρδεῖους ὄχι διὰ πολλὰ ἔργα κατηγορεῖ, ' τοὺς Περγαμηνούς διδάσκοντας διστραμμένα μέμφεται, ' τοὺς Λαοδικεῖς εἰς πλοῦτη πεποιθότας ἐπιπλήττει: ' καὶ, τέλος, πάντας πρὸς μετάνοιαν νουθετεῖ καὶ δὴ ὑπὸ ἀπειλᾶς», Corpus Christ., I, 334. Πρὸς. σχετ. 'Α π ο κ α λ. 'Ι ω α ν., κεφ. Β, Γ.

et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem resignaverunt...

lumina lapillorum quibus monilia variantur,
et circulos ex auro quibus brachia artantur,
et medicamina ex fuce quibus lanae colorantur,
et illum ipsum nigrum pulverem quo occulorum exodia produ-
cuntur»⁷³.

- II,XIII,5 «Quare, benedictae,
meditemur duriora, et non sentiemus;
relinquamus laetiora, et non desiderabimus;
stemus expeditae ad omnem vim,
nihil habentes quod relinquere timeamus»⁷⁴.

12) AD UXOREM

- II,6,2 «...Quae dei mentio? | Quae Christi invocatio?
Ubi fomenta fidei de scripturarum interjectione?
Ubi spiritus refrigerium? | Ubi divina benedictio?
Omnia extranea, | omnia inimica, | omnia damnata»⁷⁵.
- II,8,7 «...Ubi caro una, unus et spiritus:
simul orant, | simul voluntantur,
simul jejunia transigunt, | alterutro docentes,
alterutro exhortantes, | alterutro sustinentes...
- 8 Neuter alterum celat, | neuter alterum vitat,
neuter alteri gravis est. | Libere-aeger visitatur,
indignes sustentatur. | Elemosine sine tormento,
sacrificia sine scrupulo, | quotidiana diligentia sine

73. «Ἐὰν μὲν καὶ μετάλλων ἔργα ἐφανέρωσαν ἢ καὶ βοτανῶν ιδιότητας μετεβίβασαν ἢ καὶ μαγικῶν ἀσμάτων πλῆθος ἐδημοσίευσαν ἢ καὶ πᾶσαν περιέργειαν μέχρι αὐτῆς τῆς ἐξηγήσεως τῶν ἀστέρων ἀπεκάλυψαν... κοσμήματα μαργαριτῶν ἢ δι' ὧν περιδέραια διακοσμοῦνται, ἢ καὶ κρίκους ἐκ χρυσοῦ δι' ὧν βραχιόνες σφίγγονται, ἢ καὶ βαφαὶ ἐκ πορφύρας δι' ὧν ἔρια χρωματίζονται, ἢ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν μέλαιναν κόκκιν δι' ἧς ὀφθαλμῶν ἐξόδια μηχανούνται», Corpus Christ., I, 345.

74. «Ὅθεν, εὐλογημένοι, ἢ ἀς λογιζώμεθα τὰ σκληρότερα καὶ δὲν θὰ αἰσθανώμεθα ἢ ἀς καταλείψωμεν τὰ χαριέντα καὶ οὐκ ἐπιθυμήσομεν ἢ στῶμεν ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ πάσης βίας, ἢ οὐδὲν ἔχοντες, τὸ ὅποιον καταλείπειν φοβούμεθα», Corpus Christ., I, 370: Πρβλ. ἐν Sources Chret., τ. 173, Paris 1971.

75. «...Τίς μνήμη τοῦ Θεοῦ; ἢ Τίς ἐπίκλησις τοῦ Χριστοῦ; ἢ Ποῦ ἀνακούφισις τῆς πίστεως ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν γραφῶν; ἢ Ποῦ τοῦ πνεύματος ἢ ἀναψυχῆ; ἢ Ποῦ ἡ Θεία εὐλογία; ἢ Τὰ πάντα ξένα, ἢ τὰ πάντα ἐναντία, ἢ τὰ πάντα κατὰ κριτα», Corpus Christ., I, 390-1.

impedimento, | non furtiva signatio, | non trepida
gratulatio, | non muta benedictio...»⁷⁶.

13) ADVERSUS HERMOGENEM⁷⁷.

- V,1 «...Innatus deus: an non innata est materia?
Semper deus: an non semper-et materia?
Ambo sine initio, | ambo sine fine,
ambo etiam auctores universitatis...»⁷⁸.
- XVII,1 «Unici dei status hanc regulam vindicat,
non aliter unici, nisi quia solius,
non aliter solius, | nisi quia nihil cum illo.
Sic et primus erit, | quia omnia post illum.
Sic omnia post illum, | quia omnia ab illo.
Sic ab illo, | quia ex nihilo»⁷⁹.
- XXI,3 «Ita si ex nihilo deus cuncta fecit,
potuit scriptura non adjecisse,
illum ex nihilo fecisse.
Ex materia eum fecisse | omnimodo debuit edixisse,
si scilicet ex materia fecisset...»⁸⁰.

76. «...Ὅπου σὰρξ μία, ἐν καὶ τὸ πνεῦμα: ὁμοῦ δέονται, ὁμοῦ προσκυνοῦσιν, ὁμοῦ νηστείας τελοῦσιν, ἑκατέρω διδάσκοντες, ἑκατέρω προτρέποντες, ἑκατέρω ἀνεχόμενα... Ὁυδέτερος ἕτερον ἀποκρύπτει, οὐδέτερος ἕτερον ἀποφεύγει, οὐδενὶ ἐτέρω ἐπαχθῆς ἐστι. Δαψιλῶς ὁ ἀσθενῆς ἐπισκοπεῖται, τοὺς ἀναξιοπαθοῦντας ἐνισχύει. Ἐλεημοσύνη ἄνευ πόνου, θυσίαι ἄνευ δυσχερείας, καθημερινὴ ἐπιμέλεια ἄνευ προσκόμματος, οὐχὶ μυστικὸν σημεῖον, οὐχὶ περιδεῆς προσφώνησις, οὐχὶ ἄφρονος εὐλογία...», Corpus Christ., I, 393-4.

77. Πρβλ. J. H. Waszink, Tertullian's, The treatise against Hermogenes, Ancient Christian writers, vol. XXIV, 28, London 1956.

78. «Ἀγέννητος ὁ Θεός: μήπως δὲν εἶναι ἀγέννητος ἡ ὕλη; Πάντοτε ὁ Θεός, μήπως δὲν (ὑπάρχει) πάντοτε καὶ ἡ ὕλη; Ἀμφότερα ἄνευ ἀρχῆς, ἀμφότερα ἄνευ τέλους, ἀμφότερα προσέτι δημιουργοὶ τοῦ σύμπαντος...», Corpus Christ., I, 401.

79. «Μόνου τοῦ Θεοῦ τὸ μέγεθος αὐτὸ τὸ μέτρον διεκδικεῖ, οὐχὶ ἄλλως μόνον, εἰμὴ ὅτι μοναδικοῦ, οὐχὶ ἄλλως μοναδικοῦ, εἰμὴ ὅτι οὐδὲν μετ' ἐκείνου. Οὕτω καὶ πρῶτος ἐσται, διότι πάντα μετ' ἐκείνου. Οὕτω πάντα μετ' ἐκείνου, πάντα γὰρ ἄπ' ἐκείνου. Οὕτως ἄπ' ἐκείνου, ἐπεὶ ἐκ τοῦ μηδενός», Corpus Christ., I, 410-411.

80. «Οὕτως εἰ ἐκ τοῦ μηδενός ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐποίησεν, θὰ ἠδύνατο διὰ τῆς γραφῆς μὴ προσθεῖναι, ὅτι ἐκείνου ἐκ τοῦ μηδενός ἐποίησεν. Ἐξ ὕλης αὐτὸν ὅτι ἐποίησε, παντοιοτρόπως ὤφειλεν διακηρῦξαι, εἰ τῷ ὄντι ἐξ ὕλης εἶχε δημιουργήσει...», Corpus Christ., I, 415.

14) ADVERSUS MARCIONEM

- A,I,4 «...Scythae tetrrior | hamaxobio instabilior,
Massageta inhumanior | Amazona audacior,
nubilo obscurior | hieme frigidior,
gelu fragilior | Histro fallacior,
Caucaso abruptior...»⁸¹.
- A,VI,4 «Nega deum, quem dicis deteriorem,
nega summum magnum, quem credis minorem.
Deum vero confessus, | utrumque duo summa magna con-
fessus-es. | Nihil alteri adines, | aut alteri adscribes.
Agnosces divinitatem, | negasti diversitatem»⁸²:
- A,VIII,3 «Non habet tempus aeternitas;
omne enim tempus ipsa est.
Quod facit, pati non potest.
Caret aetate, quod non licet nasci.
Deus, si vetus est, non erit,
si est novus, non fuit.
Novitas initium testificatur,
vetustas finem comminatur...»⁸³.

15) DE PALLIO

- II,6 «...Scythae exuberant Persas,
Phoenices in Africam eructant,
Romanos Phryges pariunt,
Chaldaeam semen in Aegyptum educatur,
dehinc cum unde transducitur,
Judaea gens est...»⁸⁴.

81. «...Σκύθου βδελυρότερος, ἄμαξοβίου ἀστατώτερος, Μασσαγέτου ἀπανθρωπό-
τερος, Ἀμαζόνος τολμηρότερος, νέφους σκοτεινότερος, χεμμῶνος ψυχρότερος, χιό-
νος εὐθρυπτότερος, Ἴστρου δολερώτερος, Καυκάσου ἀποτομώτερος...», Corpus Christ.,
I, 442.

82. Ἀρνήθητι τὸν Θεόν, ὃν λέγεις κατώτερον, ἀρνήθητι τὸν ὕψιστον, ὃν πιστεύεις
ἐλάσσονα. Θεὸν ἀληθῶς ὁμολογήσας, ἐκάτερον τῶν δύο τούτων ὕψιστων ὁμολογήσας.
Οὐδὲν ἐτέρω θὰ ἀφαιρέσης, ἢ ἐτέρω θὰ προσθέσης. Θὰ ἀναγνωρίσης μὲν τὴν θεότητα,
ἠρνήθης δὲ τὴν ἀλλοιότητα», Corpus Christ., I, 447.

83. «Οὐκ ἔχει χρόνον ἢ αἰωνιότης. αὐτὴ γὰρ πᾶς χρόνος ἐστίν. Ὅ,τι ποιεῖ, οὐ
δύναται πάσχειν. Στερεῖται ἡλικίας ὅτι οὐκ ἔξεστι γεννηθῆναι. Ὁ Θεός, εἰ παλαιός
ἐστίν, οὐκ ὑπάρξει, εἰ νέος ἐστίν, οὐκ ὑπῆρξεν. Ἡ νεότης τὴν ἀρχὴν μαρτυρεῖ, ἢ παλαιό-
της τὸ τέλος ἀπειλεῖ...», Corpus Christ., I, 449.

84. «...Οἱ Σκύθαι πλεονάζουν τῶν Περσῶν, οἱ Φοίνικες εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐκσφεν-

V,4 «Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiae debeo; nihil officio adviligo, | nulla rostra praeoccupo, nulla praetoria observo, | canales non odorο, cancellos non adoro; | subsellia non contundo, jura non conturbo, | causas non elatro; non judico, non milito, non regno; secessi de populo»⁸⁵.

16) ADVERSUS VALENTINIANOS

III,2 «Nihil veritas erubescit | nisi solummodo abscondit; quia nec pudebit ullum aures ei debere, eum deum recognoscere, | quem jam illi natura commisit, quem cotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, | quod unicum non putavit, quod in numero nominavit, | quod in aliis adoravit»⁸⁶.

XXXIII,2-«Magis diabolus in isto nobiscum convenit mundo, cōelementato et concorporificato, | ut supra editum est, ex Sophiae utilissimis casibus, | qua nec aërem haberet, reciprocandi spiritus spatium, | teneram omnium corporum vestem, | colorum omnium indicem, | organum temporum, si non et istum Sophiae maestitia colasset, sicut animalia metus, | sicut conversio ejus ipsum Demiurgum»⁸⁷.

δονίζονται, ' τοὺς Ρωμαίους οἱ Φρύγες παράγουν, ' τῶν Χαλδαίων ὁ ἀπόγονος εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνατρέφεται, ' ἐκεῖθεν ὅτε ἔθνη μεταβιβάζεται, ' Ἰουδαϊκὸν γένος ἐστίν...», Corpus Christ., II, 737.

85. «Ἐγὼ, λέγει, οὐδὲν τῷ δικαστηρίῳ, οὐδὲν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως (=ὅπου αἱ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου), οὐδὲν τῷ βουλευτηρίῳ ὀφείλω ' οὐδόλως εἰς τὸ ἀξίωμα ἐπαγρυπνῶ, ' οὐδόλως τὸ βῆμα προκαταλαμβάνω, ' οὐδόλως τὰ τοῦ πραιτορος ἐξετάζω, ' ὀχετοὺς δὲν ὀσφραίνομαι, ' κικλιδας δὲν λατρεύω ' ἐδώλια δὲν συντρίβω, δίκαια δὲν συγγέω, ' τὰς δικαστικὰς ὑποθέσεις δὲν ἀπωθῶ, ' δὲν δικάζω, δὲν στρατεύομαι, δὲν βασιλεύω: ' ἀπεσύρθην ἀπὸ τοῦ λαοῦ», Corpus Christ., II, 748.

86. «Οὐδὲν ἢ ἀλήθεια αἰσχύνεται ' εἰ μὴ μόνον ἀποκρύπτει, ' ἐπεὶ οὔτε αἰσχυνησεταιί τις ἀκούειν αὐτῆς, ' αὐτὸν Θεὸν ἀναγνωρίζει, ' ὃν ἤδη ἐκείνῳ ἢ φύσις συνῆψεν, ' ὃν καθημερινῶς ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αἰσθάνεται, ' ἐκ τούτου μόνον ὀλιγώτερον γνωστόν, ' ὅπερ μοναδικὸν δὲν ἐθεωρήσαμεν, ' ὅτι ἐν τῇ τάξει τῶν Θεῶν ἐμνημόνευσεν, ' ὅτι ἐν ἄλλοις ἐλάτρευσεν...», Corpus Christ., II, 755.

87. «Μᾶλλον ὁ διάβολος ἐν αὐτῷ τῷ κόσμῳ συνεισηῆθε μεθ' ἡμῶν, ' συνειστοιχειωμένω καὶ συνενσωματωμένω, ' ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐκ τῶν χρησιμωτάτων πτώσεων τῆς Σοφίας, ' ὅπου οὔτε ἀέρα εἶχεν, ' (οὔτε) διάστημα τοῦ ἀντιστρεφόμενου πνεύματος, ' ἀπαλλὴν ἐσθῆτα πάντων τῶν σωμάτων, ' ἀποκαλυπτὴν πάντων τῶν χρωμάτων, ' ὄργανον

17) DE ANIMA

- XXX,1 «...Et hoc autem modo primordii forma signatur,
cum et nunc plures animae de una proferuntur,
2 item cum varia aetate discendant cur una reventur?
Omnes enim ab infantia imbuuntur,
quas infans revertatur.
Quale est autem, ut senex defunctus infans revertatur?»⁸⁸.
- XL,4 «Sed ea per quam delinquitur convenitur,
ut illa aqua delinquitur oneretur,
Etiam in ministerii accusationem.
Gravior invidia est in praesidem, | cum officia pulsatur;
plus caeditur qui jubet, | quando ne qui obsequitur excu-
satur»⁸⁹.
- XLII,2 «...Mors nihil ad **nos**, | ergo et vita nihil ad **nos**.
Si enim quo dissolvimur praeter **nos**,
etiam quo compingimur extra **nos**,
Si ademptio sensus nihil ad **nos**,
nec adeptio sensus quiquam ad **nos**»⁹⁰.

18) DE CARNE CHRISTI

- II,2 «Si propheta es, praenuntia aliquid;
si apostolus, praedica publice;
si apostolicus, cum apostolis senti;
si tantum christianus es, crede quod traditum est;
si nihil istorum es, merito dixerim, merere:
nam et mortuus es, qui non es christianus,

τῶν χρόνων, ' εἰ μὴ καὶ τοῦτον ἡ λύπη τῆς Σοφίας δὲν εἶχε διηθῆσει, ' ὡς περ τὰ ἐμψυχα ὁ φόβος, ' ὡς περ ἡ περιστροφή αὐτῆς τὸν Δημιουργὸν αὐτόν», Corpus Christ., II, 770.

88. «Καὶ δι' αὐτοῦ μὲν μόνον ἡ μορφή τῆς πρώτης ἀρχῆς σημαίνεται ἐπεὶ καὶ νῦν πολλὰ ψυχὰ ἀπὸ μᾶς ἐκφέρονται, ὡσαύτως ἐπεὶ ποικίλη ἡλικία ἀπέρχονται (αἱ ψυχὰι), διατὶ ἅμα ἐπανερχονται; ' Πᾶσαι γὰρ ἀπὸ νηπιότητος μαινοῦνται, ' ἄστινας τὸ νήπιον ἐπαναφέρει. ' Τί μὲν ἐστίν, ὥστε γέρον ἀποθανῶν ὡς νήπιον νὰ ἐπανερχεται;», Corpus Christ..., II, 828.

89. «Ἄλλ' αὐτῇ δι' ἧς ἁμαρτάνει συναρμόζεται, ' ὥστε ἐκείνη ἀφ' ἧς ἁμαρτάνει ἐπιβαρύνεται, ' προσέτι εἰς κατηγορίαν διακονίας. ' Βαρύτερος φθόνος ἐστὶ εἰς τὸν προϊστάμενον, ' ὅτε τὰ καθήκοντα ἀπομακρύνει ' πλέον ραβδίζεται, ὅστις διατάσσει, ' ἐπειδὴ, ὅστις χαρίζεται, δὲν δικαιολογεῖται», Corpus Christ., II, 844.

90. «Ὁ θάνατος οὐδὲ ὡς ἐφ' ἡμᾶς, ' ὅθεν καὶ ἡ ζωὴ οὐδὲ ὡς ἐφ' ἡμᾶς. ' Εἰ γὰρ δι' οὗ διαλυόμεθα ἐκτὸς ἡμῶν, ' προσέτι δι' οὗ συμπηγνύμεθα, ἐκτὸς ἡμῶν. ' Εἰ ἀφαίρεσις, αἰσθησις οὐδεμία παρ' ἡμῶν, ' μηδὲ ἐπιτυχία, αἰσθησίς τις παρ' ἡμῶν», Corpus Christ., II, 845.

- non credendo quo traditum christianos facit»⁹¹.
- V,1 «Quid enim indignius Deo? | Quid magis erubescendum,
nasci an mori? | carne gestare, an crucem?
circumcidi, an suffigi? | educari, an sepeliri?
in praesepe deponi, an in monumento deponi?»⁹².
- V,6 «Aliter non diceretur homo Christus, sine carne;
nec hominis filius, sine aliquo parente homine;
sicut nec Deus, sine spiritus Dei;
nec Dei Filius, sine Deo Patre.....
hinc natum, inde non natum;
hinc carneum, inde spiritalem;
hinc infirmum, inde praefortem;
hinc morientem, inde viventem»⁹³.
- V,9 «...ut carnem gestaret, | sine oscibus duram,
sine musculis solidam, | sine sanguine cruentam,
sine tunica vestitam, | sine fame esurientem,
sine dentibus edentem, | sine lingua lonquentem...»⁹⁴.

19) DE RESURRECTIONE MORTUORUM

- II,1 «...omnia retro occulta nudare, | dubitata dirigere, | prae-
praelibata supplere, | praedicata repraesentare, |
mortuorum certe resurrectionem | non modo per
semetipsum | verum etiam in semetipso probare...»⁹⁵.

91. «Εἰ προφήτης εἶ, προάγγελέ τι· | εἰ ἀπόστολος, ἀγύρευσον δημοσίως· | εἰ ἀπο-
στολικός, μετ' ἀποστόλων φρόνει, | εἰ τοσοῦτον χριστιανός εἶ, | πίστευε ὅ,τι παρεδόθη· |
εἰ οὐδὲν τούτων εἶ, δικαίως θά εἶπω, νὰ ἀποθάνῃς: | διότι καὶ τεθνηκώς εἶ, ὅστις οὐκ εἶ
χριστιανός, | μὴ πιστεύων ὅ,τι παραδοθὲν χριστιανός ποιεῖ», Corpus Christ., II, 875.

92. «Τίς γὰρ ἀναξιώτερος τῷ Θεῷ; | Τί μᾶλλον δέον σέβεσθαι, | γεννᾶσθαι ἢ ἀπο-
θνήσκειν; | σάρκα φέρειν ἢ σταυρόν; | περιτέμνεσθαι ἢ σταυροῦσθαι; | ἐκτρέφεσθαι ἢ
θάπτεσθαι; | ἐν φάτῃ ἀποθέτειν ἢ ἐν μνημείῳ ἀποθέτειν;», Corpus Christ. II, 880.

93. «Ἄλλως δὲν θά ἐλέγετο ἄνθρωπος ὁ Χριστὸς ἄνευ σαρκός· | οὔτε υἱὸς ἀνθρώπου
ἄνευ πατρός (γεννήτορος) τινος ἀνθρώπου· | καθάπερ οὔτε Θεός, ἄνευ Πνεύματος Θεοῦ· |
οὔτε Θεοῦ Υἱὸς ἄνευ Θεοῦ Πατρός... | ἔνθεν μὲν γεννηθέντα, ἔνθεν δὲ μὴ γεννηθέντα· |
ἔνθεν μὲν σωματικόν, ἔνθεν δὲ πνευματικόν· | ἔνθεν μὲν ἀνίσχυρον, ἔνθεν δὲ πανίσχυρον· |
ἔνθεν μὲν τεθνεῶτα, ἔνθεν δὲ ζῶντα», Corpus Christ., II, 881-2.

94. «...ὀπιως φέρῃ σάρκα | ἄνευ ὀστέων σκληράν, | ἄνευ μῶν στερεάν, | ἄνευ αἵ-
ματος αἱματώδη, | ἄνευ χιτῶνος ἐνδεδυμένην, | ἄνευ πείνης λιμώττουσαν, | ἄνευ ὀδόντων
ἐσθίουσαν, | ἄνευ γλώσσης ὀμιλοῦσαν...», Corpus Christ., II, 882.

95. «...Πάντα τὰ πρότερον κρύφια ἀποκαλύπτειν, | τὰ ἀμφιβαλλόμενα διευθετεῖν, |
τὰ φθειρόμενα ἀναπληροῦν, | τὰ προκηρυττόμενα ὑπεθυμίζειν, | νεκρῶν βεβαίως ἀνάστα-
σιν | οὐχὶ μόνον καθ' ἑαυτήν, | ἀλλὰ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀποδεκνύειν...», Corpus Christ., III,
922,

- XLVIII,8Ϟ«...Si ad exemplum Christi resurgemus, |
qui resurrexit in carne, | jam non ad exemplum Christi
resurgemus, | si non in carne et ipsi resurgemus:
quia per hominem mors, | et per hominem resurrectione»⁹⁶.
- XIII,5 «Quid, anima, invides carni?
nemo tam proximus tibi, | quem post Dominum diligas,
nemo magis frater tuus, | quae tecum etiam in Deo nascitur.
Tu potius illi exorare debueras resurrectionem;
per te, si forte, deliquit. | Sed nihil mirum si odisti,
cujus auctorem quoque respuisti; | quam et in Christo
aut negare, aut mutare consuevisti...»⁹⁷.

20) DE EXHORTATIONE CASTITATIS

- X,2 «Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram,
quam alium se homo sentiat,
cum forte a sua femina cessat.
Spiritaliter sapit:
si orationem facit ad dominum, prope est caelo;
si scripturis incumbit, totus illic est;
si psalmum canit, placet sibi;
si daemonem adjurat, confidit sibi...»⁹⁸.
- XII,1 «...Praetendimus necessitates adminiculorum:
domum administrandam,
familiam regendam,
loculos clavis custodiendas,
lanificium dispensandum,

96. «...Ἐὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Χριστοῦ ἐγειρόμεθα, | ὅστις ἠγέρθη ἐν σαρκί, | ἤδη οὐχὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Χριστοῦ ἐγειρόμεθα, | εἰμὴ ἐν σαρκὶ καὶ ἡμεῖς ἐγειρόμεθα: | ἐπεὶ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος | καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις», Corpus Christ., II, 988.

97. «Διατί, ψυχὴ, φθονεῖς τὴν σάρκα; ' οὐδεὶς τόσον ἐγγύτατος σοί, ' ἦν μετὰ τὸν Θεὸν ἀγαπᾶς, ' οὐδεὶς μᾶλλον ἀδελφὸς σοῦ, ' ἤτις μετὰ σοῦ προσέτι ἐν τῷ Θεῷ εὐρίσκειται. ' Σὺ μᾶλλον δι' ἐκείνην ὄφειλες ἐκλιπαρεῖν τὴν ἀνάστασιν, ' διὰ σέ, ἴσως, κατετάκη. ' Ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστόν εἰ ἐμίσησας, ' αὐτῆς τὸν δημιουργὸν ὡσαύτως ἀπέρριψας, ' ἦν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν εἶτε νὰ ἀρνεῖσαι, εἶτε νὰ μεταβάλης συνήθισας», Corpus Christ., II, 1012.

98. «Ἐς ἀναλογιζόμεθα τῷ ὄντι ταύτην τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, ' ἦν ὡς ἕτερον ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ' ὅταν κατὰ τύχην, ἀπὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἀργῇ. '

Πνευματικώτερον ἐννοεῖ: 'Ἐὰν δέησιν ποιῆ πρὸς τὸν Κύριον, σχεδὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐστίν· ' ἐὰν ταῖς γραφαῖς ἐνδιατρίβῃ, ἅπας ἐκεῖ ἐστίν· ' ἐὰν ψαλμὸν ᾄδῃ, ἀρέσκει ἑαυτῷ· ' ἐὰν δαίμονα ἐξορκίῃ, πέποιθεν ἑαυτῷ...», Corpus Christ., II, 1029.

victum procurandum,
curas communicandas...»⁹⁹.

21) DE CORONA

- V,1 «...certos in eos sensus ordinavit,
propria membrorum quodammodo organa auditum in auri-
bus fodit, | visum in oculis accendit, | gustum in ore con-
clussit, | odoratum in naribus ventilavit, | contactum in
manibus extimavit»¹⁰⁰.
- XIII,5 «Habes legem et a patriarchis quidem,
habes apostolum in domino numere iubentem.
Coronat et libertas saecularis.
Sed tu jam redemptus es a Christo, et quidem magno.
Servum alienum quomodo saeculum manumittet?
Etsi libertas videbitur, non erit.
Sed et servitus videbatur.
Omnia imaginaria in saeculo et nihil veri.
Nam et tunc liber hominus eras, | redemptus a Christo, |
et nunc servus es Christi, | licet manumissus es ab homine»¹⁰¹.

22) SCORPIACE

- V,5 «...salutaria excutere, | exitiosa suscipere, |
periculosa conquirere, | medicamina devitare...
curari desiderare»¹⁰².
- IX,10 «...Proinde qui se negavit christianum,

99. «...Προβάλλομεν ανάγκας στηριγμάτων: ' οίκιαν διοικητέαν, ' οικόγένειαν κυβερνητέαν, ' κιβώτια διὰ κλειδίων φυλακτέα, ' ἐριουργίαν οικονομητέαν, ' δλαιταν ἐπιμελητέαν, ' φροντίδας μεταδοτέας...», Corpus Christ., II, 1031.

100. «...ὠρισμένας ἐν αὐτοῖς αἰσθήσεις ἔταξεν, ' ἴδια ἐκ τῶν μελῶν τρόπον τινὰ ὄργανα ἀκοῆς εἰς τὰ ὦτα ὠρυξεν, ' ὄρασιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἤναψε, ' γεῦσιν εἰς τὸ στόμα περιέκλεισεν, ' ὄσφρησιν εἰς τοὺς ῥῶθῶνας ἐρρίπισεν, ' ἀφῆν εἰς τὰς χεῖρας διεκέντησεν», Corpus Christ., II, 1045.

101. «'Ἐχεις τὸν νόμον καὶ δὴ ἀπὸ τοὺς πατριάρχας, ' ἔχεις τὸν ἀπόστολον ἐν Κυρίῳ καλύπτειν κελεύοντα. ' Στεφανῶνει καὶ ἡ ἐλευθερία ἡ ἐγκόσμιος. ' Ἀλλὰ σὺ λυτρωμένος εἶ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ πολὺ μάλιστα. ' Δούλον ἀλλότριον τίνι τρόπῳ ὁ κόσμος ἀπηλευθέρωσεν; ' Εἰ καὶ ἡ ἐλευθερία ὀφθῆσεται, οὐκ ἔσται. ' Ἀλλὰ καὶ ἡ δουλεία ἐφαίνεται. ' Τὰ πάντα φανταστικά εἰς τὸν αἰῶνα (αὐτὸν) καὶ οὐδὲν ἀληθές. ' Διότι καὶ τότε ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἦσο, ' λυτρωθεὶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ' καὶ τώρα δούλος εἶσαι τοῦ Χριστοῦ, ' ἂν καὶ ἀπελευθέρως εἶσαι ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου», Corpus Christ., II, 1061.

102. «...σωτήρια ἐκτινάσσειν, ' ὀλέθρια ὑποστηρίζειν, ' ἐπικινδύνα ἀναζητεῖν, ' δηλητήρια ἀποφεύγειν... ' θεραπεύεσθαι ἐπιθυμεῖν», Corpus Christ., II, 1077.

in Christo negavit, | negando se esse in Christo,
dum negat se christianum; | et Christum autem in se negando,
dum se in Christo negat, | Christum quoque negabit...»¹⁰³.

23) DE IDOLOLATPIA

XII,5 «Sic tamen nobis de mansuetudine et clementia dei blandiamur, | ut non usque ad idololatriae affinitates necessitatibus largiamur, | sed omnem afflatum ejus vice pestis etiam de longinquo devitemus, | non in his tantum quae praemisimus⁴ sed in universa serie humanae superstitionis, sive deis sui sive defunctis sive regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula et hoc genus, modo per festos dies»¹⁰⁴.

XVII,3 «Cedamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore in solo honoris nomine incedat neque sacrificet | neque sacrificiis auctoritatem suam accomodet, | non hostias locet, | non curas temporum deleget, | non vestigalia eorum procuret, | non spectacula edat de suo aut de publico aut edendis praesit, | nihil solemne pronuntiet vel edicat, ne juret quidem...»¹⁰⁵.

103. «...Ὅθεν ὅστις ἑαυτὸν ἠρνήθη ὡς Χριστιανόν, ἔν Χριστῷ ἠρνήθη, ἄρνηθέντα ἑαυτὸν εἶναι ἐν Χριστῷ, ἔφ' ὅσον ἀρνεῖται ἑαυτὸν Χριστιανόν· καὶ τὸν Χριστὸν μὲν καθ' ἑαυτὸν ἀρνούμενος, ἔφ' ὅσον ἑαυτὸν ἐν Χριστῷ ἀρνεῖται, τὸν Χριστὸν ὡσαύτως ἀρνηθήσεται...», Corpus Christ., II, 1086.

104. «Οὕτως ὁμως ἡμεῖς ἐκ τῆς ἡμερότητος καὶ τῆς πράότητος τοῦ Θεοῦ τερπόμεθα, ὥστε νὰ μὴ χαρίζώμεθα εἰς τὰς ἀνάγκας μέχρι τῆς μετοχῆς τῆς εἰδωλολατρίας, ἀλλὰ πᾶσαν πνοὴν αὐτῆς δίκην λοιμοῦ προσέτι ἐκ τοῦ μακρόθεν ἀποφεύγωμεν, οὐχὶ ἐν οἷς τοσοῦτον ὅσα προεπέμψαμεν, ἀλλ' εἰς ἅπασαν τὴν σειρὰν τῆς ἀνθρωπίνης δεισιδαιμονίας, εἴτε τοῖς Θεοῖς των, εἴτε τοῖς τευθηκόσιν, εἴτε τοῖς βασιλεῦσιν ἀποδιδόμενης, οἰνοὶ ἀποβλεπούσης πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα, μόνον διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἱερατειῶν, μόνον διὰ τῶν θεαμάτων καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ εἶδους, μόνον διὰ τῶν ἑορτασίμων ἡμερῶν», Corpus Christ..., II, 1112.

105. «Ἄς προχωρήσωμεν, ὅθεν, ὅσον δύναται τις χωρεῖν καλῶς, ὥστε ἐν ἐκάστη τιμῇ ἐν μόνῳ τῷ ὀνόματι τῆς τιμῆς νὰ προχωρῇ, οὔτε θυσιάζειν, οὔτε ταῖς θυσίαις τὸ κύρος αὐτοῦ χαρίζεσθαι, οὔτε σφάγια τοποθετεῖν, οὔτε φροντίδας ναῶν ἐπιτρέπειν, οὔτε φόρους αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι, οὔτε θεάματα ἐξ ἰδίων εἴτε δημοσίων δαπάνῃ διευθύνειν, οὔδεμιαν ἑορτὴν ἀναγγέλλειν, οὔτε ὀρίζειν, οὔτε ὀρκίζεσθαι μάλιστα...», Corpus Christ., II, 1118.

24) AD SCAPULAM

- II,7 «Colimus ergo et imperatotem
sic quomodo et nobis licet et ipsi expedit,
ut hominem a Deo secundum;
et quicquid est a Deo consecutum est,
solo tamen Deo minorem.
Hoc et ipse volet.
Sic enim omnibus major est, | dum solo Deo minor est.
Sic et ipsis diis major est, | dum et ipsi in potestate ejus
sunt»¹⁰⁶.
- II,9 «Daemonas autem non tantum respuimus,
verum et revincimus, | et cotidie traducimus, |
et de hominibus expellimus, | sicut plurimis notum est...»¹⁰⁷.
- IV,7 «Praeter haec depositum non abnegamus,
matrimonium nullius adulteramus,
pupillos pie tractamus,
indigentibus refrigeramus,
nulli malum pro malo reddimus...»¹⁰⁸.

25) DE FUGA IN PERSECUTIONE

- VI,2 «...Etiam si apprehendamur,
non in concilia eorum perducemur,
nec in synagogis eorum flagellabimur,
sed Romanis utique potestatibus et tribunalibus obljicie-
mur»¹⁰⁹.
- X,2 «...Pulchrior est miles in pugna amissus | quam in fuga salvus.

106. «Σεβόμεθα ὅθεν καὶ τὸν αὐτοκράτορα ᾗ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡμῖν ἔξεστι καὶ αὐτῷ συμφέρει, ᾗ ὡς ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν Θεῶν δεύτερον ᾗ καὶ ὅ,τι ὑπάρχει ἔπεται τοῦ Θεοῦ, ᾗ μόνος ὅμως ἔλασσον τοῦ Θεοῦ. ᾗ Τοῦτο καὶ αὐτὸς θὰ ἐπιθυμήσῃ. ᾗ Οὕτω γὰρ πάντων μείζων ἐστίν, ᾗ ἐφ' ὅσον μόνον τοῦ Θεοῦ ἐλάσσω ἐστίν. ᾗ Οὕτω καὶ αὐτῶν τῶν Θεῶν μείζων ἐστίν, ᾗ ἐφ' ὅσον καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰσίν», Corpus Christ., II, 1128.

107. «Τοὺς δαιμονας δὲ ὄχι μόνον ἀποπτύομεν, ᾗ ἀλλὰ καὶ κατανικῶμεν, ᾗ καὶ καθημερινῶς διασύρομεν ᾗ καὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκβάλλομεν, ᾗ ὡς τοῖς πλείστοις γνωστὸν ἐστίν...», Corpus Christ., II, 1128.

108. «Πλὴν τούτων τὴν παρακαταθήκην δὲν ἀρνούμεθα, ᾗ οὐδενὸς τὸν γάμον νοθεύομεν, ᾗ τὰ ὀρφανὰ στοργικῶς μεταχειρίζομεθα, ᾗ τοὺς ἐνδεεῖς ἀναψύχομεν, ᾗ οὐδενὶ κακὸν ἀντι κακοῦ ἀποδίδομεν...», Corpus Christ., II, 1131.

109. «... Εἰ καὶ συλλαμβανόμεθα, ᾗ δὲν θὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὰς συνόδους αὐτῶν, ᾗ οὐτε εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν θὰ μαστιγωθῶμεν, ᾗ ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὰς Ρωμικῶς ἀρχὰς καὶ βήματα θὰ παρουσιασθῶμεν», Corpus Christ., II, 1142.

Times hominem, Christiane,
 quem timeri oportet ab angelis,
 siquidem angelos iudicaturus es;
 quem timeri oportet a daemoniis,
 siquidem et in daemonas accepisti potestatem;
 quem timeri oportet ab universo mundo,
 siquidem et in te mundus iudicatur.
 Christum indutus es,
 siquidem in Christum tinctus es, qui fugis diabolum.
 Depretiasti Christum, qui in te est;
 fugitum cum diabolo te reddidisti»¹¹⁰.

26) ADVERSUS PRAXEAM

XVI,6 «Ceterum quale est ut Deus omnipotens ille invisibilis,
 quem nemo vidit hominum nec videre potest,
 ille qui inaccessibilem lucem habitat,
 ille qui non habitat in manu factis,
 a cujus conspectu terra contremescit
 montes liquescunt ut cera,
 qui totum orbem manu adprehendit velut nidum,
 cui caelum thronus et terra scabellum,
 in quo omni locus, non ipse in loco,
 qui universitatis extrema linea est,
 ille altissimus in paradiso ad vesperam deambularit quae-
 rens Adam | et arcam post introitum Noe clauserit
 et apud Abraham sub quercu refrigeraverit
 et Moysen de rubo ardenti vocarit
 et in fornace Babylonii regis quartus apparaverit,
 quanquam filius hominis est dictus?...»¹¹¹.

110. «Ἐραιότερον εἶναι στρατιώτης ἀπολεσθεὶς εἰς τὴν μάχην, παρὰ διὰ τῆς φυγῆς σωθεὶς. Ὑποβεῖσαι τὸν ἄνθρωπον, Χριστιανέ, ὃν ἐκφοβεῖσθαι χρὴ οἱ ἄγγελοι, ἔφ' ὅσον ἀγγέλους μέλλεις κρίνειν, ὃν ἐκφοβεῖσθαι χρὴ τὰ δαιμόνια, ἔφ' ὅσον καὶ κατὰ τῶν δαιμόνων ἔλαβες δύναμιν· ὃν ἐκφοβεῖσθαι χρὴ ὁλόκληρος ὁ κόσμος, ἔφ' ὅσον καὶ ἐν σοὶ ὁ κόσμος κρίνεται. Τὸν Χριστὸν ἐνεδύθης, ἔφ' ὅσον εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθης, ὅστις ἀποφεύγει τὸν διάβολον. Ἐταπεινώσας τὸν Χριστὸν, ὅστις ἐν σοὶ ἐστιν· φυγάδα μετὰ τοῦ διαβόλου ἑαυτὸν ἀπέδωσας», Corpus Christ., II, 1147.

111. «Ἄλλὰ ὅποῖός ἐστιν ὡς Θεὸς ἐκεῖνος ὁ παντοδύναμος καὶ ἀόρατος, ὃν οὐδεὶς εἶδεν τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ἰδεῖν δύναται, ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἀπροσίτῳ φωτὶ κατοικεῖ, ἐκεῖνος, ὅστις δὲν κατοικεῖ ἐν χειροποιήτοις, ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ ὀπίου ἢ γῆ τρέμει, τὰ ἔρη τήρονται ὡς κηρός, ὅστις ἅπαντα τὸν κόσμον τῇ χειρὶ κρατεῖ ὡσπερ φωλεάν,»

27) DE VIRGINIBUS VELANDIS

- I,3 «Regula quidem fidei una omnimo est,
sola immobilis et irreformabilis,
credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem,
mundi conditorem, | et filium ejus Jesum Christum, |
natum ex virgine Maria, | crucifixum sub Pontio Pilato, |
tertia die resuscitatum a mortuis, | receptum in caelis, |
sedentem nunc ad dexteram Patris, | venturum judicate
vivos et mortuos, | per carnis etiam resurrectionem»¹¹².
- XVI,2 «Si scriptura incerta est, | natura manifesta est |
et de ejus testimonio scriptura incerta non potest esse. |
Si de natura dubitatur, | disciplina quid magis Deo
ratum sit ostendit. | Nihil est illi carius humilitate, |
nihil acceptius modestia, | nihil operosus gloria et studio
hominibus placendi...»¹¹³.

28) DE MONOGAMIA

- I,1 «Haeretici nuptias auferunt, | psychici ingerunt.
Illi nec semel, | isti non semel nubunt.
Quid agis, lex creatoris?
Inter alienos spadones et aurigas tuos |
tantumdem quereris de domestico obsequio |
quantum de fastigio extraneo.

ὁ ὀυρανὸς θρόνος καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον, ἔν ᾧ πᾶς τόπος, οὐχὶ οὗτος ἐν τόπῳ, ὅστις τοῦ σύμπαντος τὸ ἔσχατον ὄριον ἐστίν, ἔκεῖνος ὁ ὑψηλότατος ἐν τῷ παραδεισῷ πρὸς ἐσπέραν περιεπάτει ζητῶν τὸν Ἀδάμ, καὶ τὴν κιβωτὸν μετὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Νῶε ἔκλεισε καὶ παρὰ τοῦ Ἀβραάμ ὑπὸ τὴν δρυὶν ἀνεψύχθη καὶ τὸν Μωϋσῆν ἀπὸ τῆς φλεγομένης βᾶτου ἐκάλεσε καὶ εἰς τὴν κάμινον τοῦ Βαβυλωνίου βασιλέως τέταρτος ἐπεφάνη, καίτοι υἱὸς ἀνθρώπου ὠνομάσθη;...», Corpus Christ., III, 1182.

112. «Κανὼν μὲν τῆς πίστεως εἰς γενικῶς ἐστίν, ὁ μόνος ἀκίνητος καὶ ἀναλλοίωτος, τοῦ πιστεύειν δῆλον ὅτι εἰς ἓνα μόνον Θεὸν παντοδύναμον, τοῦ κόσμου δημιουργὸν καὶ εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ Ἰησοῦν Χριστόν, γεννηθέντα ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας, σταυρωθέντα ἐπὶ τοῦ Ποντίου Πιλάτου, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀναληφθέντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καθήμενον νῦν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, μέλλοντα νὰ ἔλθῃ κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, εἰς σαρκὸς προσέτι ἀνάστασιν», Corpus Christ., II, 1209.

113. «Ἐὰν ἡ γραφὴ εἶναι ἀσαφής, ἡ φύσις προφανὴς ἐστίν καὶ περὶ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἀσαφὴς γραφὴ δὲν δύναται ὑπάρχειν. Ἐὰν περὶ τῆς φύσεως ἀμφιβάλλῃ τις, ἡ διδασκαλία, ἥτις μᾶλλον διὰ τοῦ Θεοῦ ἔχει κύρος, δηλοῖ. Οὐδὲν ἐστίν αὐτῷ ἀγαπητότερον τῆς ταπεινοφροσύνης, οὐδὲν εὐπροσδεκτώτερον τῆς σωφροσύνης, οὐδὲν ἐπιπικνωτότερον τῆς δόξης καὶ τοῦ ζήλου νὰ εἶναι ἀρεστός τοῖς ἀνθρώποις», Corpus Christ., II, 12 25.

Proinde et te laedunt qui abutuntur |
quemadmodum qui non utuntur.
Verum neque continentia ejusmodi laudanda,
quia haeretica est,
neque licentia defedenda,
quia psychica est»¹¹⁴.

XVII,5 «Erubesse, cara, quae Christum induisti!
Sufficiat tibi semel nubere, | in quod a primordio facta es, |
in quod a fine revocaris. | Redi in Adam vel priorem, |
si in novissimum non potes. | Semel gustavit-ille de arbore, |
semel concupiit, |semel pudenda protexit, | semel
Deo erubuit, | semel ruborem suum abscondit, |
semel de paradiso sanctitatis exulavit, | semel
exinde nupsit. | Si in illo fuisti, | habes tuam formam; |
si in Christum transisti, | melior esse deberis...»¹¹⁵.

29) DE JEJUNIO

XVI,7 «...Hinc divinam constabit, | quam diabolus divinatorum
aemulator imitatur. | Ex veritate mendacium struitur, |
ex religione superstitio compingitur. |
8 Hinc tu eo inrteligiosior, | quanto ethnicus paratior. |
Ille denique idolo gulam suam mactat,
tu deo non vis...»¹¹⁶.

114. «Οἱ αἱρετικοὶ τοὺς γάμους ἀπομακρύνουν, ὅτι ψυχικοὶ ἐπιβάλλουν αὐτοὺς. Ἐκεῖνοι οὔτε ἄπαξ, αὐτοὶ οὐχὶ ἄπαξ νυμφεύονται. Τί πράττεις, ὃ νόμο τοῦ δημιουργοῦ; Ἐν μέσῳ τῶν ἀλλοτρίων εὐνοῦχων καὶ τῶν σῶν ἡνιόχων, τοσοῦτον μέμφεσαι τῆς οικείας ὑποταγῆς, ὅσον τῆς ξένης ὑπεροφίας. Διὸ καὶ σέ βλάπτουν ὅσοι καταχρῶνται, καθ' ὃν τρόπον ὅσοι δὲν χρῶνται. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἐγκράτεια αὐτοῦ ἐπαινετέα, ἐπεὶ αἱρετικὴ ἐστίν, μήτε ἡ ἀκολασία ἐπιδιωκτέα, ἐπεὶ ψυχικὴ ἐστίν», Corpus Christ., II, 11229.

115. «Αἰσχύνθητι, ἀγαπητῆ, ἥτις Χριστὸν ἐνεδύθης! Ἄρκει σοὶ ἄπαξ ὑπανδρεῦσθαι, ἐν ᾧ ἀρχῆθεν ἐποιήθης, ἐν ᾧ ἐν τέλει ἀνακαλεῖσαι. Ἐπίστρεψον εἰς τὸν Ἀδάμ ἢ καὶ πρότερον, εἰ εἰς τὸν ἔσχατον οὐ δύνασαι. Ἄπαξ ἐγεύθη ἐκεῖνος τοῦ δένδρου, ἄπαξ ἐπεθύμησεν, ἄπαξ αἰσχυμοσύνην ἐκάλυψεν, ἄπαξ τῷ Θεῷ ἠσχύνθη, ἄπαξ τὴν αἰσχύνην αὐτοῦ ἀπέκρυψεν, ἄπαξ ἐκ τοῦ Παραδείσου τῆς ἀγιότητος ἐξωρίσθη, ἄπαξ εἶτα ἐνυμφεύθη. Εἰ ἐν ἐκείνῳ ὑπῆρξες, ἔχεις τὴν μορφήν σου. Εἰ εἰς Χριστὸν μετεμορφώθης, ὀφείλεις νὰ εἶσαι καλλίων», Corpus Christ., II, 1253.

116. «Ἐντεῦθεν τὴν θεότητα θὰ ὁμολογήσης, ὡς περ ὁ διάβολος, ζηλωτῆς τῶν Θεῶν, μιμεῖται. Ἐκ τῆς ἀληθείας ἐξυφαίνεται τὸ ψεῦδος, ἐκ τῆς θρησκείας ἐφευρίσκειται ἡ δεισιδαιμονία. Ὅθεν σύ ἀσβεβέστερος αὐτοῦ (εἶ), ὅσον ὁ ἐθνικὸς ἐτοιμότερος. Ἐκεῖνος, τέλος, δι' εἰδῶλον τὸν λαῖμόν αὐτοῦ τιμᾶ, σύ διὰ τοῦ Θεοῦ δὲν θέλεις...», Corpus Christ., II, 1275.

- XVII,1 «...ita passim indagandis turdis studes,
ita de campo laxissimae disciplinae tuae venis,
ita spiritu deficis.
- 2 Si tibi lenticulam defrunto inrufatam obtulero,
statim totos primatus tuos vendes;
apud te agape in caccabis fervet,
fides in culmis calet,
spes in ferculis jacet»¹¹⁷.

30) DE PUDICITIA

- I,1 «Pudicitia, flos morum, | honor corporum, |
decor sexuum, | integritas sanguinis, |
fides generis, | fundamentum sanctitatis, |
praejudicium omnibus bonae mentis, | quamquam rara |
nec facile perfecta | vixque perpetua, | tamen aliquatenus
in saecule morabitur, | si natura praestuxerit, | si disciplina
persuaserit, | si censura compresserit, | siquidem
omne animi bonum aut nascitur, | aut eruditur, | aut cogi-
tur»¹¹⁸.
- XXII,3 «...Putā nunc sub gladio jam capite librato,
puta in patibulo jam corpore expanso,
puta in stipite jam leone concesso,
puta in axe jam incendio adstructo...»¹¹⁹.

117. «...Οὕτως ἀτάκτως ταῖς ἀνιχνευομέναις κίχλαις ἐπιδίδεσαι, ὁὕτως ἐκ τῆς ἀγορᾶς εἰς τὴν λιαν χαλαρὰν διδασκαλίαν σου ἔρχεσαι, ὁὕτω τοῦ πνεύματος ἀφίστασαι. Ἐἰ σοὶ φακὴν διαπυρρουμένην ἀντὶ γλυκέος οἴνου θὰ ἔχω προσφέρει, παραχρῆμα πάντα τὰ πρωτεῖα πωλεῖς· παρὰ σοὶ ἡ ἀγάπη ἐν λέβησι διακαίεται, ἡ πίστις εἰς καλάμας φλέγεται, ἡ ἐλπίς ἐν φορεῖοις κεῖται», Corpus Christ., II, 1276.

118. «Ἡ ἀγνότης, τὸ ἄνθος τῶν τρόπων, ἡ τιμὴ τῶν σωμάτων, ἡ εὐπρέπεια τῶν φύλων, ἡ ἀκεραιότης τοῦ αἵματος, ἡ πίστις τοῦ γένους, τὸ θεμέλιον τῆς ἀγιότητος, τοῖς πᾶσιν τὸ ὑπόδειγμα ἀγαθῆς διανοίας, καίτοι σπανία οὔτε εὐχερῶς τελεία καὶ μόλις ἀδιάλειπτος, οὐχ ἤττον μέχρι τινὸς εἰς τὸν κόσμον θὰ παραμείνη, ἐὰν ἡ φύσις προπαρασκευάσῃ, ἐὰν ἡ διδασκαλία καταπέσῃ, ἐὰν ἡ ἐπίκρισις περιορίσῃ, ἐὰν πάσῃ ψυχῇ τὸ ἀγαθὸν εἴτε γενᾶται, εἴτε διδάσκηται, εἴτε εἰσάγεται», Corpus Christ., II, 112281. ἰδὲ καί: I, 4, σ. 1281. V, 14, σ. 1289. VI, 16, σ. 1291.

119. «Λογίσθητι νῦν ὑπὸ τὴν μάχαιραν ἤδη τὴν κεφαλὴν κρεμαμένην, λογίσθητι ἐν ζυγῷ (δικράνῳ) ἤδη τὸ σῶμα ἐξηπλωμένον, λογίσθητι ἐν τῷ καλάμῳ ἤδη τὸν θαρραλέον ἄνθρωπον ἐγκαταλελειμένον, λογίσθητι ἐν ἄξονι ἀμάξης ἤδη τὸν ἐμπρησιμὸν προσιθέμενον...», Corpus Christ., II, 1328.

31) ADVERSUS JUDAEOS

- VII,9 «Christi autem nomen ubique porrigitur,
ubique creditur, | ab omnibus gentibus supra
enumeratis colitur, | ubique regnat, | ubique adoratur. |
Omnibus ubique tribuitur aequaliter; |
non regis apud illum major gratia, | non barbari
alicujus inferior laetitia; | non dignitatum vel
natalium cujusquam discreta merita; | omnibus
aequalis, | omnibus rex, | omnibus iudex, | omnibus do-
minus et deus est»¹²⁰.
- XIV,13 «...Christum enim hodie invocant nationes,
quae eum non sciebant,
et populi hodie ad Christum confugiunt,
quem retro ignorabant.
Non autem potes futurum contendere |
14 quod vides fieri. | Haec aut prophetata nega, |
cum coram videntur, | aut adimpleta cum leguntur; |
aut si non negas utrumque, | in eo erunt adimpleta,
in quem sunt prophetata»¹²¹.

120. «Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ πανταχοῦ ἐκτείνεται, ἡ πανταχοῦ πιστεύεται, ὑφ' ὧν τῶν ἀνωτέρω ἀπαριθμηθεισῶν φυλῶν λατρεύεται, ἡ πανταχοῦ βασιλεύει, ἡ πανταχοῦ λατρεύεται. Ἡ ὕψ' ὧν πανταχοῦ ὁμοίως εἶναι σεβαστόν· οὐδὲ τῷ βασιλεὶ μείζων χάρις ἢ παρ' ἐκείνῳ, ἡ μηδὲ βαρβάρου τινὸς κατωτέρα χαρὰ· μηδὲ τὸ ἀξίωμα ἢ ἡ λαμπρότης τινὸς διακεκριμένη ἀξία (ἐστὶ). ἡ τοῖς πᾶσιν ὁμοίος, ἡ τοῖς πᾶσι βασιλεύς, ἡ τοῖς πᾶσι κριτής, ἡ τοῖς πᾶσι Κύριος καὶ Θεός ἐστιν», Corpus Christ., II, 1356.

121. «...Τὸν Χριστὸν γὰρ σήμερον ἐπικαλοῦνται τὰ ἔθνη, ἡ τὰ ὁποῖα αὐτὸν δὲν ἐγνώριζον, ἡ καὶ οἱ λαοὶ σήμερον πρὸς τὸν Χριστὸν καταφεύγουν, ἡ ὃν πρότερον ἠγνόουν. ἡ Οὐ δύνασαι δὲ τὸ μέλλον βεβαιῶν, ἡ τὸ ὁποῖον βλέπεις ὅτι ἐγένετο. ἡ Ταῦτα εἴτε προφητευθέντα ἀρνήθητι, ἡ ἐπεὶ πάραυτα φαίνονται, ἡ εἴτε ἐκπληρωθέντα, ἐπεὶ ἀπαγγέλλονται· ἡ ἄλλως εἰ μὴ ἀρνεῖσαι ὀπότερον, ἡ ἐν αὐτῷ θὰ ἐκπληρωθῶσιν, ἡ ἐν ᾧ προεφητεύθησαν», Corpus Christ., II, 1395-6.